

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»**

Кафедра психології

Цільмак О. М.

**СІМЕЙНЕ ПСИХОЛОГІЧНЕ КОНСУЛЬТУВАННЯ:
методичні рекомендації з підготовки до практичних занять**

Одеса–2025

УДК 159.923

**Рекомендовано навчально-методичною радою
Національного університету «Одеська юридична академія»
протокол № 4 від 10 лютого 2025 року**

Автор:

Цільмак О. М. – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри психології Національного університету «Одеська юридична академія».

ORCID ID - <https://orcid.org/0000-0001-7348-4876>

Рецензенти:

Лефтеров В. О. – доктор психологічних наук, доцент, перший проректор Міжнародного гуманітарного університету.

Шпортун О.М. - доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології КЗВО «Вінницька академія безперервної освіти»

Цільмак О.М. Сімейне психологічне консультування: *методичні рекомендації з підготовки до практичних занять*. Одеса: НУ ОЮА, 2025. 93 с.

У методичних рекомендаціях до кожної теми конкретизуються завдання для самостійної роботи, питання для контролю знань і вмінь, література для підготовки до практичного заняття та план практичного заняття.

Методичні рекомендації призначені для здобувачів вищої освіти, які вивчають навчальну дисципліну «Сімейне психологічне консультування» та викладачів закладів вищої освіти.

УДК 159.923

© Цільмак О. М., 2025

ЗМІСТ

	Вступ	4
	Критерії оцінювання, які поширюються на участь здобувачів у практичних заняттях та виконанні практичних індивідуальних завдань	5
	Методичні вказівки для вивчення дисципліни	7
Тема 1.	Загальні положення сімейного консультування	9
Тема 2.	Принципи сімейного консультування та вимоги до особистості сімейного консультанта	13
Тема 3.	Передшлюбне психологічне консультування	17
Тема 4.	Психологічне консультування з питань батьківства та виховання	20
Тема 5.	Сімейне консультування як профілактика порушень стосунків у сім'ї	23
Тема 6.	Методи вивчення сімейних стосунків.	27
Тема 7.	Особливості консультування подружніх пар та клієнтів різного віку з питань сексуальності	27
Тема 8.	Консультування щодо проблеми подружньої зради	33
Тема 9.	Консультування у ситуації розлучення	36
Тема 10.	Психологічне консультування під час переживання горя (втрати близької людини)	39
Тема 11.	Психологічне консультування сім'ї відповідно до різновиду її дисфункцій	42
	Питання для підготовки до підсумкового контролю	48
	Рекомендований перелік джерел	51
	Додатки	55
Додаток А.	Методичні рекомендації щодо оформлення дидактико-методичного комплексу «Психологічна скриня»	55
Додаток Б.	Опитувальник «аналіз сімейних взаємин» (В.В. Юстіцкіс та Е.Г. Ейдемільер)	63
Додаток В.	Опитувальник задоволеності шлюбом (В.В. Столін, Т.Л. Романова та Г.П. Бутенко)	83
Додаток Г.	Опитувальник визначення ступеня ризику насильства над жінкою	88
Додаток Д.	Опитувальник для визначення співузалежнення (коалкоголізму)	90

ВСТУП

«Сімейне психологічне консультування» є основним освітнім компонентом професійної підготовки магістрів – майбутніх психологів, що спрямований на вивчення та розуміння методологічних підходів до психологічного консультування сімей. Навчальна дисципліна розкриває: теоретичні підходи до визначення мети, завдань і процесу психологічного консультування сім'ї; основні принципи сімейного консультування, основні вимоги до особистості сімейного консультанта, сутність методів вивчення сімейних стосунків, етапи та умови сімейного консультування, особливості передшлюбного психологічного консультування, особливості консультування з проблем батьківства, особливості консультування з питань вікових особливостей дітей, особливості консультування подружніх пар та клієнтів різного віку з питань сексуальності, особливості консультування в ситуації розлучення, особливості психологічного консультування під час переживання горя (втрати близької людини) тощо.

Метою навчальної дисципліни «Сімейне психологічне консультування» є розвиток у здобувачів вищої освіти психологічної компетентності у галузі практики сімейного консультування.

Завданнями навчальної дисципліни є розвиток у майбутніх магістрів психології здатності:

- 1) здійснювати аналіз психологічних ситуацій, які виникають у різних людей, в різних обставинах;
- 2) підібрати психодіагностичний інструментарій для роботи з сім'ями;
- 3) використовувати новітні психотехнології під час сімейного консультування;
- 4) проводити діагностику та корекцію подружніх стосунків на основі наявної достовірної інформації;
- 5) спонукати клієнта (-ів) винаходити найбільш оптимальні шляхи розв'язання сімейних проблем;
- 6) використовувати психоедукцію у процесі сімейного консультування тощо.

Основні результати вивчення навчальної дисципліни «Сімейне психологічне консультування»:

1. Розвиток та формування у майбутніх магістрів психології таких професійно важливих умінь як:

- слухати, чути та почути;
- дивитися, бачити та побачити;
- екологічно ставитися до себе та до клієнта (-ів);
- дотримуватися основних принципів сімейного консультування;
- займати нейтральну позицію під час сімейного консультування подружжя;
- діагностувати провідні канали клієнта;

- здійснювати психодіагностику, обробляти результати та оформлювати психологічну характеристику за результатами психодіагностики;
- підбирати психокорекційний інструментарій для нормалізації стосунків у сім'ї під час сімейного психологічного консультування;
- креативно застосовувати психотехнології та тощо.

2. Розвиток у майбутніх магістрів психології таких професійно важливих якостей як:

– емпатійність;	– відповідальність;
– чуйність;	– дисциплінованість;
– синтонність;	– креативність;
– спостережливість;	– гнучкість та ін.

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ, ЯКІ ПОШИРЮЮТЬСЯ НА УЧАСТЬ ЗДОБУВАЧІВ У ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТТЯХ ТА ВИКОНАННІ ПРАКТИЧНИХ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ЗАВДАНЬ

Оцінювання здобувачів вищої освіти здійснюється відповідно до «Положення про організацію освітнього процесу в Національному університеті «Одеська юридична академія»».¹

Так, зокрема, поточний контроль знань здобувачів освіти оцінюється за шкалою («2», «3», «4», «5»), з обов'язковим переведенням при підсумковому контролі оцінок в бали за допомогою шкали Університету до національної шкали та шкали ECTS.

Шкала оцінювання			
100-бальною шкалою	Шкала за ECTS	За національною шкалою	
		Екзамен	Залік
90-100	A	Відмінно	Зараховано
82-89	B	Добре	
74-81	C		
64-73	D	Задовільно	
60-63	E		
35-59	Fx	Незадовільно	Не зараховано
1-34	F		

Поточний контроль знань здобувачів освіти оцінюється за шкалою («2», «3», «4», «5»), з обов'язковим переведенням при підсумковому контролі оцінок в бали за допомогою шкали Університету до національної шкали та шкали ECTS.

Для отримання підсумкової оцінки здобувачу освіти необхідно мати не менше 1/2 оцінок від загальної кількості практичних/лабораторних занять та поточних контрольних заходів (реферату, контрольної роботи, завдань до самостійної роботи тощо).

¹ Положення про організацію освітнього процесу в Національному університеті «Одеська юридична академія»
<https://www.onua.edu.ua/ua/doc-education-ukr/7844-polozhennya-pro-organizatsiyu-osvitnogo-protsesu-v-nu-oua>

Для переводу підсумкової оцінки у 100 бальну шкалу оцінювання знань середньоарифметична підсумкова оцінка множиться на коефіцієнт 20. Якщо протягом вивчення навчальної дисципліни здобувач освіти, який складає екзамен, набрав не менше ніж $\frac{1}{2}$ від загальної кількості оцінок суму балів 90 та більше за шкалою оцінювання ECTS, то він має право отримати оцінку за набраними балами А/Відмінно без складання підсумкового контролю.

Здобувач освіти, який складає залік та набрав суму балів 60 та більше за шкалою оцінювання ECTS, отримує оцінку за набраними балами без складання підсумкового контролю.

Якщо здобувач освіти бажає покращити оцінку, отриману як середньоарифметичну результатів поточного контролю, то він може скласти залік (екзамен).

Здобувач освіти, який набрав менше ніж $\frac{1}{2}$ від загальної кількості оцінок на практичних/лабораторних заняттях та поточних контрольних заходах та/або менше ніж 60 балів (для залікової дисципліни) та менше ніж 90 балів (для екзаменаційної дисципліни) складає залік/екзамен відповідно в обов'язковому порядку.

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ

Здобувач у процесі вивчення навчальної дисципліни «Сімейне психологічне консультування» повинен:

- 1) опанувати лекційним матеріалом;
- 2) виконати Завдання для опанування навчальним матеріалом під час самостійного опанування навчальним матеріалом;
- 3) відповісти на запитання для контролю знань і вмінь;
- 4) виконати індивідуальне завдання;
- 5) приймати активну участь у обговоренні навчальних питань під час практичних занять.

Опановуючи навчальний матеріал здобувач повинен розглядати, систематизувати та узагальнювати різні джерела інформації, встановлюючи змістовну сутність та логічність тих чи інших теоретичних положень. Кожне навчальне питання здобувачеві слід розглянути з точки зору наукової обґрунтованості, логічності, системності, конкретності та надійності джерела інформації.

Виконуючи **завдання для самостійної роботи**, здобувачеві слід пам'ятати, що відповідь по тому чи іншому питанню повинна бути чіткою, логічною, науково обґрунтованою, лаконічною та зрозумілою. Для цього він повинен:

- 1) глибокого проникати в сутність процесу, явища, що досліджується;
- 2) визначити смислові моменти навчального матеріалу та інформації, отриманої з різних джерел;

3) «очистити» навчальний матеріал від зайвої інформації;
4) узагальнити та уніфікувати навчальний матеріал;
5) креативно підходити до структуризації, класифікації та комбінації певних теоретичних постулатів;

6) логічно розмежувати елементи певних теоретичних положень один від одного та тощо.

Здобувачі можуть досягти повного осмислення і розуміння навчального матеріалу шляхом використання таких методів як: аналіз, синтез, дедукція, індукція, класифікація, конкретизація, порівняння, абстрагування, узагальнення та тощо.

Після засвоєння навчального матеріалу здобувач повинен **надати відповідь на запитання для контролю знань і вмінь**. Відповідаючи на певне запитання, – здобувач повинен обґрунтувати свою відповідь, розкриваючи її з різних наукових та практичних підходів.

Обов'язковим елементом процесу опанування здобувачем навчальним матеріалом є виконання ним **індивідуального завдання**, яке є важливою частиною позааудиторної самостійної роботи.

Метою індивідуального завдання є розвиток у здобувача навчально-дослідницьких умінь самостійно систематизувати, класифікувати, ранжувати та узагальнювати інформацію та на її основі розробити/створити новий інтелектуальний продукт.

Індивідуальне завдання – це завершена теоретична або практична робота в межах тої чи іншої теми навчальної дисципліни. **Індивідуальні завдання можуть бути:**

1) *теоретико-орієнтованими* – це такі, що спрямовані на аналіз, синтез, порівняння, ранжування, класифікацію та узагальнення теоретичних напрацювань для підготовки реферату, створення мультимедійної презентації тощо;

2) *практико-орієнтованими* – це такі, що спрямовані на розробку конкретних дій та операцій для проведення психодіагностики, написання психологічної характеристики за результатами психодіагностики, створення плану психологічного консультування, проведення психологічного консультування, створення плану психологічного супроводження клієнта / родини, створення плану психокорекційних впливів на клієнта / родину, створення плану індивідуальної роботи з клієнтом тощо;

3) *теоретико-практико-орієнтованими* – це такі, що спрямовані на розробку конкретного інтелектуального продукту, наприклад, психологічні рекомендації, пам'ятки для клієнта, правил поведінки тощо.

4) *науково-дослідними* – це такі, що спрямовані на вивчення певного психічного явища для його класифікації, створення структурно-логічної схеми, здійснення навчально-дослідницького проєкту тощо.

Залежно від сутності змісту індивідуального завдання форма його подання може бути різною. У навчально-методичному посібнику за кожною темою будуть конкретизуватися вимоги до подання результатів виконання індивідуального завдання.

У процесі самостійної підготовки здобувачів до практичних занять практико-орієнтовні, теоретико-практико-орієнтовні та науково-дослідні індивідуальні завдання є обов'язковими для виконання.

За виконане індивідуальне завдання здобувач отримує оцінку.

Таким чином, для успішного опанування навчального матеріалу з навчальної дисципліни «Сімейне психологічне консультування» здобувач, під час самостійної роботи, повинен виконати завдання для самостійної роботи; відповісти на запитання для контролю знань і вмінь, виконати індивідуальне завдання (практико-орієнтовне, теоретико-практико-орієнтовне) та під час практичних занять приймати активну участь у обговоренні навчальних питань.

Вимоги викладача до поточного та підсумкового оцінювання здобувачів:

Оцінювання рівня знань та умінь здобувача за навчальною дисципліною відбувається за такими критеріями:

1. Усна складова:

- а) відповіді за темою;
- б) презентація доповіді;
- в) презентація підготовленого реферату;
- г) пояснення тематичної структурно-логічної схеми;
- д) доповнення відповідей інших здобувачів та ін.

2. Практична складова:

- а) підбір психодіагностичних методик для сімейного консультування,
- б) підготовка бланків, ключів психодіагностичних методик (дивись додаток Б);
- в) проведення психодіагностики за однією методикою;
- г) обробка результатів психодіагностики (за однією методикою);
- д) написання психологічної характеристики за результатами психодіагностики (за однією методикою);
- е) оформлення психодіагностичних методик для сімейного консультування відповідно до методичних рекомендацій щодо оформлення дидактико-методичного комплексу «Психологічна скриня» (дивись Додаток А);
- ж) підбір психотехнологій (методів, вправ, технік) для сімейного консультування,
- з) оформлення психотехнологій відповідно до методичних рекомендацій щодо оформлення дидактико-методичного комплексу «Психологічна скриня»;
- к) практичне застосування 2-х психотехнологій (технік, вправ, методів) сімейного консультування в навчальній групі.

Здобувач вищої освіти допускається до іспиту за умови виконання усної та практичної складової!

ТЕМА 1.

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ СІМЕЙНОГО КОНСУЛЬТУВАННЯ

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

План самостійної роботи

1. Підготувати відповіді на такі запитання:
 - 1.1. Поняття сімейного консультування та його різновиди.
 - 1.2. Умови та етапи сімейного консультування.
 - 1.3. Теоретичні підходи до психологічного консультування сім'ї:
 - психодинамічна модель консультування сім'ї;
 - модель біхевіористичного консультування;
 - модель консультування сім'ї, що ґрунтується на досвіді;
 - структурна модель;
 - трансакційна модель;
 - модель комунікаційного консультування;
 - стратегічна модель.
2. Виконати завдання, що сприяють засвоюванню знань, умінь та навичок.
3. Виконати індивідуальні теоретико-практико-орієнтовні завдання.
4. Відповісти на тестові завдання до лекції.
5. Відповісти на питання для контролю знань і вмінь.

Завдання для опанування навчальним матеріалом

I. Щодо першого питання: «Поняття сімейного консультування та його різновиди». Необхідно розкрити сутність:

- індивідуальної роботи з одним із подружжя;
- особливостей роботи з подружжям;
- роботи з нуклеарною сім'єю, тобто з сім'єю у вузькому розумінні цього слова (батько, мати, діти);
- роботи з розширеною сім'єю, до якої входять не лише мати, батько й діти, але й інші близькі люди (бабусі, дідусі, дядьки, тітки та інші члени сім'ї, що мають вплив на її життя і систему стосунків);
- роботи з екосистемою.

II. Щодо другого питання: «Умови та етапи сімейного консультування». Необхідно:

- описати вимоги до кабінету психологічного консультування;
- описати 6 зон стандартного приміщення кабінету сімейного психолога;
- особливості кольорового оформлення приміщення для сімейного консультування;
- особливості освітлення приміщення для сімейного консультування;
- особливості звукового оформлення приміщення для сімейного консультування;
- розкрити сутність етапів сімейного консультування;

- розкрити особливості сімейного консультування за змістом стадій процесу консультування;
- розкрити в межах сімейного консультування сутність структури «сповіді»;
- розкрити сутність процесу обговорення психотерапевтичного договору;

III. Щодо третього питання: «Теоретичні підходи до психологічного консультування сім'ї». Необхідно розкрити сутність:

- психодинамічної моделі психологічного консультування сім'ї;
- моделі біхевіористичного психологічного консультування;
- моделі психологічного консультування сім'ї, що ґрунтується на досвіді;
- структурної моделі консультування сім'ї;
- трансакційної моделі консультування сім'ї;
- моделі комунікаційного консультування сім'ї;
- стратегічної моделі консультування сім'ї.

Індивідуальне теоретико-практико-орієнтовне завдання

1. Скласти структурно-логічну схему комплексної моделі подружніх і сімейних систем (автор Д. Олсон, США).
2. Підготувати презентацію з теми: «Параметри соціально-психологічної концепції збалансованих сімейних відносин (Мак-Мастерська модель та оновлена модель Епштейном, Бішопом і Левіним).

Вимоги до оформлення та подання мультимедійної презентації

Форма подання :мультимедійна презентація Microsoft Office Power Point.

Кількість слайдів: 12-15.

Вимоги до оформлення мультимедійної презентації – дивись «Рекомендації та вимоги до створення і оформлення мультимедійної презентації» – URL: <https://vseosvita.ua/library/rekomendacii-ta-vimogi-do-stvorennia-i-oformlennia-multimedijnoi-prezentacii-493903.html>

Тестові завдання

1. Сімейне консультування – це:

А) короткотривалий процес, спрямований на допомогу і підтримку сім'ї у розв'язанні актуальних, ясно усвідомлюваних проблем, які нещодавно проявились;

Б) довготривалий процес, більш глибокий, у якому, крім розгляду актуальної сімейної ситуації, як правило, має місце аналіз минулого сім'ї та сімейна реконструкція;

В) створення у членів сім'ї відчуття психологічного комфорту і безпеки, коли ніхто не сприймає себе лише єдиним відповідальним за те, що відбувається в сім'ї.

2. Сімейне консультування проводиться у вигляді низки етапів:

А) підготовчий, основний, заключний;

Б) діагностичний, основний, та етап аналізу проміжних та кінцевих результатів спільної роботи та внесення на їх основі змін до програми консультування;

В) підготовчий, діагностичний, основний, заключний.

3. Головне завдання консультування:

- А) покращання сімейних стосунків;
- Б) подолання членами сім'ї позиції, пов'язаної з приписуванням сімейних проблем комусь одному;
- В) засвоєння членами сім'ї ефективних способів самостійного розв'язання проблем, хоча вони й починають роботу, бажаючи отримати допомогу у вирішенні цілком конкретних питань.

Питання для контролю знань і вмінь

1. Розкрийте сутність поняття сімейного консультування.
2. Опишіть різновиди сімейного консультування.
3. Розкрийте сутність індивідуальної роботи з одним із подружжя.
4. Розкрийте особливості роботи з подружжям.
5. Розкрийте особливості роботи з нуклеарною сім'єю, тобто з сім'єю у вузькому розумінні цього слова (батько, мати, діти).
6. Розкрийте особливості роботи з розширеною сім'єю, до якої входять не лише мати, батько й діти, але й інші близькі люди (бабусі, дідусі, дядьки, тітки та інші члени сім'ї, що мають вплив на її життя і систему стосунків).
7. Розкрийте особливості роботи з екосистемою.
8. Вимоги до кабінету психологічного консультування.
9. Зони стандартного приміщення кабінету сімейного психолога.
10. Розкрийте особливості кольорового оформлення приміщення для сімейного консультування.
11. Розкрийте особливості освітлення приміщення для сімейного консультування.
12. Розкрийте особливості звукового оформлення приміщення для сімейного консультування.
13. Розкрийте сутність етапів сімейного консультування.
14. Розкрийте особливості сімейного консультування за змістом стадій процесу консультування.
15. Розкрийте сутність структури «сповіді» в межах сімейного консультування.
16. Розкрийте сутність процесу обговорення психотерапевтичного договору.
17. Розкрийте сутність психодинамічної моделі психологічного консультування сім'ї.
18. Розкрийте сутність моделі біхевіористичного психологічного консультування.
19. Розкрийте сутність моделі психологічного консультування сім'ї, що ґрунтується на досвіді.
20. Розкрийте сутність структурної моделі консультування сім'ї.
21. Розкрийте сутність транзакційної моделі консультування сім'ї.
22. Розкрийте сутність моделі комунікаційного консультування сім'ї.
23. Розкрийте сутність стратегічної моделі консультування сім'ї.
24. Опишіть параметри соціально-психологічної концепції збалансованих

сімейних відносин (Мак-Мастерська модель та оновлена модель Епштейном, Бішопом і Левінім).

25. Розкрийте основні стратегічні завдання сімейного консультування.

26. Розкрийте сутність комплексної моделі подружніх і сімейних систем (автор Д. Олсон, США).

Література для підготовки до практичного заняття

1. Максимова Н. Ю. Сімейне консультування : навч. посіб. / Н. Ю. Максимова. К. : ДП «Вид. дім «Персонал», 2011. 304 с. Бібліогр. : с. 300–302.

2. Панок В.Г. Психологічне консультування: теорія та практика: навчально-методичний посібник / В.Г.Панок, І.М.Зварич, Я.В.Чаплак, О.М.Чернописький Чернівці: Чернівецький національний університет, 2011. 272с.

3. Parke RD. Family psychology: Past and future reflections on the field. *J Fam Psychol.* 2017;31(3):257-260. doi:10.1037/fam0000318

Fiese BH. Introduction to three decades of family psychology: Perspectives toward the future. *J Fam Psychol.* 2017;31(1):1. doi:10.1037/fam000030

ПЛАН ПРАКТИЧНОГО ЗАНЯТТЯ

1. Обговорення питань:

- Поняття сімейного консультування та його різновиди.
- Умови та етапи сімейного консультування.
- Теоретичні підходи до психологічного консультування сім'ї.

2. Обговорення структурно-логічної схеми комплексної моделі подружніх і сімейних систем (автор Д. Олсон, США).

3. Перегляд та обговорення підготовленої презентації.

Примітка! Презентувати презентацію треба не читаючи її слайд, а пояснюючи його змістовну сутність.

4. Підбиття підсумків практичного заняття.

ТЕМА 2.

ПРИНЦИПИ СІМЕЙНОГО КОНСУЛЬТУВАННЯ ТА ВИМОГИ ДО ОСОБИСТОСТІ СІМЕЙНОГО КОНСУЛЬТАНТА

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

План самостійної роботи

1. Підготувати відповіді на такі запитання:
 - 1.1 Принципи сімейного консультування.
 - 1.2. Вимоги до особистості сімейного консультанта.
3. Виконати завдання, що сприяють засвоюванню знань, умінь та навичок.
4. Виконати індивідуальні теоретико-практико-орієнтовні завдання.
5. Відповісти на тестові завдання до лекції.
6. Відповісти на питання для контролю знань і вмінь.

Завдання для опанування навчальним матеріалом

I. Щодо першого питання: «Принципи сімейного консультування». Необхідно розкрити сутність та значення таких принципів сімейного консультування:

- добровільності;
- особистої відповідальності клієнта;
- професійної компетентності та відповідальності консультанта;
- стереоскопічності діагнозу;
- реконструкції історії сім'ї;
- активізації ресурсів сім'ї;
- системності;
- системного підходу (ціркулярності, гіпотетичності, нейтральності);
- динамічності;
- конфіденційності;
- специфічні принципи стосунків психолога-консультанта і осіб, які звернулися з приводу дитини;
- структурування позицій в процесі консультування;
- виявлення підтексту звернення клієнта;
- комплексності в роботі з сім'єю;
- отримання членами сім'ї нової інформації, що допомагає змінити їх уявлення про її проблеми;
- не нашкодь та тощо.

II. Щодо другого питання: «Вимоги до особистості сімейного консультанта». Необхідно змістовно розкрити структуру професійно важливих умінь та якостей психолога-консультанта.

Індивідуальне теоретико-практико-орієнтовні завдання

1. Зобразити схему структурно-логічної підсистеми сім'ї.

2. Підготувати презентації на теми:

– «Рівні діагностики системної оцінки сім'ї».

– «Принципи сімейного психологічного консультування».

– «Стиль стосунків консультанта і клієнта».

– «Професійно важливі уміння психолога-консультанта».

Вимоги до оформлення та подання мультимедійної презентації

Форма подання – мультимедійна презентація Microsoft Office Power Point.

Кількість слайдів: 12-15.

Вимоги до оформлення мультимедійної презентації – дивись «Рекомендації та вимоги до створення і оформлення мультимедійної презентації» – URL: <https://vseosvita.ua/library/rekomendacii-ta-vimogi-do-stvorennia-i-oformlenna-multimedijnoi-prezentacii-493903.html>

Тестові завдання

1. Принцип стереоскопічності діагнозу визначає:

А) відтворення генезису сім'ї та розвитку історії сімейних відносин;

Б) обов'язковість дослідження психологічних особливостей сім'ї з позицій всіх її членів, «очима» всіх учасників сімейного процесу;

В) спрямованість і зміст активності кожного з учасників цієї взаємодії.

2. Принцип системності базується на тому, що:

А) треба впливати на сімейну систему загалом;

Б) треба впливати на фізичне, соціальне й емоційне функціонування членів сім'ї;

В) проблеми людини пов'язані з порушеннями в соціальній системі – у цьому випадку в сімейній системі, – а тому ці порушення впливають на всіх членів сім'ї.

3. Принцип ціркулярності визначає, що:

А) працюючи з сім'єю треба перевірити свою первинну гіпотезу щодо сенсу і мети виникнення сімейної дисфункції;

Б) всі події, що відбуваються в сім'ї підкоряються круговій причинності, а не лінійній;

В) поведінка членів сім'ї взаємопов'язана - неможливо зрозуміти проблему однієї людини без аналізу того, яке значення вона має для інших членів сім'ї.

Питання для контролю знань і вмінь

1. Розкрийте сутність та значення принципу сімейного консультування – добровільності.

2. Розкрийте сутність та значення принципу сімейного консультування – особистої відповідальності клієнта.

3. Розкрийте сутність та значення принципу сімейного консультування – професійної компетентності та відповідальності консультанта.

4. Розкрийте сутність та значення принципу сімейного консультування –

стереоскопічності діагнозу.

5. Розкрийте сутність та значення принципу сімейного консультування – реконструкції історії сім'ї.

6. Розкрийте сутність та значення принципу сімейного консультування – активізації ресурсів сім'ї.

7. Розкрийте сутність та значення принципу сімейного консультування – системності.

8. Розкрийте сутність та значення принципу сімейного консультування – системного підходу (ціркулярності, гіпотетичності, нейтральності).

9. Розкрийте сутність та значення принципу сімейного консультування – динамічності.

10. Розкрийте сутність та значення принципу сімейного консультування – конфіденційності.

11. Розкрийте сутність та значення принципу сімейного консультування – специфічні принципи стосунків психолога-консультанта і осіб, які звернулися з приводу дитини.

12. Розкрийте сутність та значення принципу сімейного консультування – структурування позицій в процесі консультування.

13. Розкрийте сутність та значення принципу сімейного консультування – виявлення підтексту звернення клієнта.

14. Розкрийте сутність та значення принципу сімейного консультування – комплексності в роботі з сім'єю.

15. Розкрийте сутність та значення принципу сімейного консультування – отримання членами сім'ї нової інформації, що допомагає змінити їх уявлення про її проблеми.

16. Розкрийте сутність та значення принципу сімейного консультування – не нашкодь.

17. Які є підсистеми сім'ї?

18. Які є рівні діагностики системної оцінки сім'ї?

19. Які є причинно-наслідкових зв'язки, які обумовлюють динамічний процес становлення гармонійних взаємин у сім'ї?

20. Опишіть особливості стилів стосунків консультанта і клієнта.

21. Розкрийте та обґрунтуйте професійно важливі уміння сімейного психолога-консультанта.

22. Розкрийте перелік професійно важливих якостей сімейного психолога-консультанта.

Література для підготовки до практичного заняття

1. Максимова Н. Ю. Сімейне консультування: навч. посіб. / Н. Ю. Максимова. К. : ДП «Вид. дім «Персонал», 2011. 304 с. Бібліогр. : с. 300–302.

2. Панок В.Г. Психологічне консультування: теорія та практика: навчально-методичний посібник / В.Г.Панок, І.М.Зварич, Я.В.Чаплак, О.М.Чернописький / Чернівці: Чернівецький національний університет, 2011. 272с.

3. Parke RD. Family psychology: Past and future reflections on the field. *J Fam Psychol.* 2017;31(3):257-260. doi:10.1037/fam0000318

4. Fiese BH. Introduction to three decades of family psychology: Perspectives toward the future. *J Fam Psychol.* 2017;31(1):1. doi:10.1037/fam000030
5. Tsilmak O.M. The methods of diagnosis the destructive forms of persons' behavior during family life by means of «to build a house» method. *Danish Scientific Journal.*, №21, 2019., P.53-56
6. Tsilmak, O., Shcherbakova, I., Berezka, S., Formaniuk, Y., Rudenko, L., & Mateiko, N. (2021). Classification of Professionally Important Abilities and Skills of a Counseling Psychologist. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 12 (1), 363-377. URL: <https://doi.org/10.18662/brain/12.1/187>

ПЛАН ПРАКТИЧНОГО ЗАНЯТТЯ

1. Обговорення питань:

- Принципи сімейного консультування.
- Вимоги до особистості сімейного консультанта.

2. Перегляд та обговорення підготовлених презентацій.

Примітка! Презентувати презентацію треба не читаючи її слайд, а пояснюючи його змістовну сутність.

3. Обговорення схеми структурно-логічної підсистеми сім'ї.

4. Підбиття підсумків практичного заняття.

ТЕМА 3.

ПРЕДШЛЮБНЕ ПСИХОЛОГІЧНЕ КОНСУЛЬТУВАННЯ

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

План самостійної роботи

1. Підготувати відповіді на такі запитання:
 - 1.1. Особливості пошуку шлюбного партнера.
 - 1.2. Інші питання дошлюбного консультування.
 - 1.3. Особливості дошлюбного консультування з питань подружньої сумісності.
3. Виконати завдання, що сприяють засвоюванню знань, умінь та навичок.
4. Виконати індивідуальні теоретико-практико-орієнтовні завдання.
5. Відповісти на тестові завдання до лекції.
6. Відповісти на питання для контролю знань і вмінь.

Завдання для опанування навчальним матеріалом

- I. Щодо першого питання: «Пошук шлюбного партнера». Розглянути:*
- основні проблеми, що пов'язані з пошуком потенційного шлюбного партнера;
 - причини пошуку партнера;
 - неефективні стратегії для пошуку потенційного шлюбного партнера;
 - процедуру дослідження смаків, інтересів, нахилів, умінь та переваг клієнта;
 - особливості роботи з особистісними характеристиками, що ускладнюють пошук потенційного шлюбного партнера;
 - основні стратегії роботи з клієнтами зі зниженою самооцінкою, сором'язливими, інтровертованими та тривожними;
 - основні стратегії роботи з гіперактивними, егоцентричними, що мають високий рівень домагань щодо майбутнього чоловіка, ригідними та консервативними клієнтами;
 - особливості створення образу потенційного партнера з урахуванням відомостей, одержаних про себе;
 - особливості навчання клієнта техніці знайомства;
 - особливості психологічного супроводження подальшої активності клієнта, спрямованої на пошук партнера.
- II. Щодо другого питання: «Інші питання дошлюбного консультування». Розглянути:*
- фактори збільшують ризик виникнення проблем між подружжям у майбутньому;
 - найпоширеніші помилки у поведінці партнерів до шлюбу;
 - фази знайомства, що призводить до сталого партнерського зв'язку;
 - можливі варіанти пасток мотиву вступу у шлюб.

III. Щодо третього питання: «Дошлюбне консультування з питань подружньої сумісності». Розглянути:

- фактори, що зумовлюють неадекватність вибору партнера;
- сутність методики: «Сім'я у вигляді будиночка» Н. Б. Кедрової;
- сутність методики: «Моя сім'я» І. Хажіліна.

Індивідуальні теоретико-практико-орієнтовні завдання

1. Підібрати психодіагностичні методики, що можна використовувати під час передшлюбного консультування.
2. Підібрати валідні психодіагностичні методики подружньої сумісності та психотехнології дошлюбного консультування з питань подружньої сумісності; – оформити їх відповідно до методичних рекомендацій щодо оформлення ДМК «Психологічна скринька» (дивись додаток А).
3. Провести один із психологічних методів подружньої сумісності, обробити результати та написати психологічну характеристику.

Тестові завдання

1. Коли клієнт використовує неефективні стратегії для пошуку потенційного шлюбного партнера завданням консультанта є:

- А) допомогти клієнту розібратися у собі та побудувати власний образ партнера – тобто зробити стратегію пошуку ефективнішою;
- Б) попрацювати з особистісними особливостями, що ускладнюють пошук потенційного шлюбного партнера;
- В) надати чіткі рекомендації щодо ефективних шляхів пошуку шлюбного партнера.

2. На думку Н. В. Свидерської, можна виділити два типи клієнтів, схильних до стратегії максимально спонтанної поведінки та відсутності свідомих зусиль при пошуку потенційного партнера:

- А) перший - маловмотивовані та другий – гіпервмотивовані;
- Б) перший - зі зниженою самооцінкою, сором'язливі, вкрай інтровертовані та тривожні; другий – гіперактивні, егоцентричні, що мають високий рівень домагань стосовно майбутнього чоловіка, ригідні та консервативні;
- В) перший – зациклений на собі; та другий – зациклений на інших.

Питання для контролю знань і вмінь

1. Проблеми, які пов'язані з пошуком потенційного шлюбного партнера, можуть бути наслідком певних причин, а саме....
2. Неефективні стратегії для пошуку потенційного шлюбного партнера.
3. Процедура дослідження смаків, інтересів, нахилів, умінь та переваг клієнта.
4. Особливості роботи з особистісними характеристиками, що ускладнюють пошук потенційного шлюбного партнера.
5. Основні стратегії роботи з гіперактивними, егоцентричними, що мають високий рівень домагань щодо майбутнього чоловіка, ригідними та консервативними клієнтами.

6. Стратегії роботи з клієнтами зі зниженою самооцінкою, сором'язливими, інтровертованими та тривожними.

7. Особливості створення образу потенційного партнера з урахуванням відомостей, одержаних про себе.

8. Особливості навчання клієнта техніці знайомства.

9. Особливості психологічного супроводження подальшої активності клієнта, спрямованої на пошук партнера.

10. Основні фактори, що збільшують ризик виникнення проблем між подружжям у майбутньому.

11. Найпоширеніші помилки у поведінці партнерів до шлюбу.

12. Можливі варіанти пасток мотиву вступу у шлюб.

13. Фактори, що зумовлюють неадекватність вибору партнера.

14. Сутність методики: «Сім'я у вигляді будиночка» Н. Б. Кедрової.

15. Сутність методики: «Моя сім'я» І. Хажіліна та ін.

Література для підготовки до практичного заняття

1. Максимова Н. Ю. Сімейне консультування : навч. посіб. / Н.Ю. Максимова. К. : ДП «Вид. дім «Персонал», 2011. 304 с. Бібліогр. : с. 300–302.

2. Прикладні аспекти практичної роботи з сім'єю. // Седих Кіра. Психологія сім'ї. – Київ: Академія, 2021.- 192 с.

3. Павленко Т. Родини військових: Консультування та реабілітація. Практичний посібник.

4. Цільмак О.М., Лефтеров В.О. Психологія сім'ї та шлюбу: таблиці, схеми, коментарі : навчально-наочний підручник / за заг. ред. О. М. Цільмак. Київ : Видавництво Ліра-К, 2020, 266 с. - з іл.

ПЛАН ПРАКТИЧНОГО ЗАНЯТТЯ

1. Обговорення питань:

– Пошук шлюбного партнера.

– Інші питання дошлюбного консультування.

– Дошлюбне консультування з питань подружньої сумісності.

3. Обговорення валідності та надійності підібраних психодіагностичних методик.

4. Обговорення змісту та структури психологічної характеристики за результатами психодіагностики подружньої сумісності.

5. Підбиття підсумків практичного заняття.

ТЕМА 4.
ПСИХОЛОГІЧНЕ КОНСУЛЬТУВАННЯ З ПИТАНЬ
БАТЬКІВСТВА ТА ВИХОВАННЯ

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

План самостійної роботи

1. Підготувати відповіді на такі запитання:
 - 1.1. Психологічне консультування з проблем батьківства.
 - 1.2. Консультування батьків з питань вікових особливостей дітей.
 - 1.3. Психологічна допомога батькам дошкільників.
 - 1.4. Психологічна допомога батькам підлітків.
2. Виконати завдання, що сприяють засвоюванню знань, умінь та навичок.
3. Виконати індивідуальні теоретико-практико-орієнтовні завдання.
4. Відповісти на тестові завдання до лекції.
5. Відповісти на питання для контролю знань і вмінь.

Завдання для опанування навчальним матеріалом

I. Щодо першого питання: «Психологічне консультування з проблем батьківства». Розглянути:

- етапи консультування з проблем материнства за Г. Г. Філіпповою;
- завдання, що виникають у фахівців при роботі з вагітними і матерями групи ризику (відмови від новонародженого) на різних етапах (за Т.О. Арчаковою).

II. Щодо другого питання: «Консультування батьків з питань вікових особливостей дітей». Розглянути:

- статево-психологічне консультування батьків з проблем дітей і підлітків;
- проблеми і труднощі дитячо-батьківських відносин;
- завдання віково-психологічного підходу при консультуванні;
- напрями консультування, які пов'язані зі специфікою сім'ї.

III. Щодо третього питання: «Психологічна допомога батькам дошкільників». Розглянути:

- каталог негативних ефектів типових батьківських реакцій (за Т. Гордоном);

- вправи для батьків і дошкільнят (5,5–6,5 років);

IV. Щодо четвертого питання: «Психологічна допомога батькам підлітків». Розглянути:

- фізіологічні чинники, що впливають на поведінку підлітка;
- особливості формування самосвідомості підлітка;
- особливості почуття дорослості підлітка;
- особливості спілкування підлітка з однолітками та тощо.

Індивідуальні теоретико-практико-орієнтовні завдання

1. Підібрати арт-техніки для роботи:
 - з підлітками, відповідно оформити та занести їх до «Психологічної скарбнички».
 - з дошкільниками, відповідно оформити та занести їх до «Психологічної скарбнички».
2. Підготувати реферати з таких тем:
 - «Особливості почуття дорослості у підлітка».
 - «Просвіта батьків стосовно вікових особливостей дітей».

Тестові завдання

1. «Понадтривожність» – це такий тип реакцій, що часто спостерігається в сім'ях, де:

- А) батьки тривожного типу характеру;
- Б) є страх залишатися на самоті;
- В) були труднощі із зачаттям і народженням дітей (викидні, мертвонароджені діти), у немолодих батьків; у разі, коли для зачаття довгожданої дитини була потрібна медична допомога.

2. Почуття дорослості у підлітка – це:

- А) потреба підлітка у самоствердженні;
- Б) бажання підлітка робити все наперекір;
- В) прагнення підлітка бути дорослим.

Питання для контролю знань і вмінь

1. Етапи консультування з проблем материнства за Г. Г. Філіпповою.
2. Завдання, що виникають у фахівців при роботі з вагітними і матерями групи ризику (відмови від новонародженого) на різних етапах (за Т.О. Арчаковою).
3. Статеві-психологічне консультування батьків з проблем дітей і підлітків.
4. Проблеми і труднощі дитячо-батьківських відносин.
5. Завдання віково-психологічного підходу при консультуванні.
6. Напрями консультування, які пов'язані зі специфікою сім'ї.
7. Каталог негативних ефектів типових батьківських реакцій (за Т. Гордоном).
8. Розкрийте зміст вправ для батьків і дошкільнят (5,5–6,5 років).
9. Психологічна допомога батькам підлітків.
10. Фізіологічні чинники, що впливають на поведінку підлітка.
11. Почуття дорослості підлітка.
12. Особливості спілкування підлітка з однолітками.

Література для підготовки до практичного заняття

1. Максимова Н. Ю. Сімейне консультування : навч. посіб. / Н. Ю. Максимова. К. : ДП «Вид. дім «Персонал», 2011. 304 с. Бібліогр. : с. 300–302.

2. Панок В.Г. Психологічне консультування: теорія та практика: навчально-методичний посібник / В.Г.Панок, І.М.Зварич, Я.В.Чаплак, О.М.Чернописький Чернівці: Чернівецький національний університет, 2011. 272с.

3. Прикладні аспекти практичної роботи з сім'єю. // Седих Кіра. Психологія сім'ї. – Київ: Академія, 2021.- 192 с.

4. Павленко Т. Родини військових: Консультування та реабілітація. Практичний посібник.

5. Цільмак О.М., Лефтеров В.О. Психологія сім'ї та шлюбу: таблиці, схеми, коментарі : навчально-наочний підручник / за заг. ред. О. М. Цільмак. Київ : Видавництво Ліра-К, 2020, 266 с. - з іл.

ПЛАН ПРАКТИЧНОГО ЗАНЯТТЯ

1. Обговорення питань:

- Психологічне консультування з проблем батьківства.
- Консультування батьків з питань вікових особливостей дітей.
- Психологічна допомога батькам дошкільників.
- Психологічна допомога батькам підлітків.

2. Обговорення арт-технік для роботи з дошкільниками та підлітками.

3. Заслуховування та обговорення рефератів.

4. Підбиття підсумків практичного заняття.

ТЕМА 5.
СІМЕЙНЕ КОНСУЛЬТУВАННЯ, ЯК ПРОФІЛАКТИКА
ПОРУШЕНЬ СТОСУНКІВ У СІМ'Ї

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

План самостійної роботи

1. Підготувати відповіді на такі запитання:
 - 1.1. Основні техніки роботи з подружжям.
 - 1.2. Відмінності між асертивністю, агресивністю та неасертивністю.
 - 1.3. Основні техніки врегулювання конфліктів з дітьми.
 - 1.4. Особливості консультування молодого сім'ї.
 - 1.5. Особливості врегулювання конфліктів з дітьми.
 - 1.6. Алгоритм та техніки роботи психолога з батьківськими групами.
2. Виконати завдання, що сприяють засвоюванню знань, умінь та навичок.
3. Виконати індивідуальні теоретико-практико-орієнтовні завдання.
4. Відповісти на тестові завдання до лекції.
5. Відповісти на питання для контролю знань і вмінь.

Завдання для опанування навчальним матеріалом

I. Щодо першого питання: «Техніки роботи з подружжям». Розглянути:

- сутність техніки «Я-повідомлення»;
- прийоми оцінки вчинку, а не особистості;
- особливості формування позитивного ставлення до себе;
- сутність вправи: «Сніжинки та відбитки пальців»;
- сутність техніки: «Журнал успіхів»;
- сутність методики: «Лінія життя сім'ї» Е.В. Козловської та тощо.

II. Щодо другого питання: «Відмінності між асертивністю, агресивністю та неасертивністю». Розглянути:

- особливості агресивної поведінки людини;
- особливості асертивної поведінки людини;
- особливості неасертивної поведінки людини;
- основні відмінності між агресивністю, асертивністю та неасертивністю;
- варіанти поведінки того, хто був змушений чекати;
- сутність техніки активного слухання та тощо.

III. Щодо третього питання: «Техніки регулювання конфліктів з дітьми».

Розглянути:

- сутність вправи «Важливість «Я-повідомлень»»;
- сутність вправи: «Відчуваємо близькість»;
- сутність вправи: «Відчуваємо дистанцію»;
- сутність вправи: «Питаємо»;
- сутність вправи: «Ура! Відрізняємося!»;
- сутність вправи: «Присікаємося»;

- сутність вправи: «Шукаємо гідності»;
- сутність вправи: «Створюємо скульптуру» та ін.

IV. Щодо четвертого питання: «Особливості консультування молодого сім'ї».

Розглянути:

- особливості функціонування молодого сім'ї у перші роки існування;
- завдання для успішного проходження зовсім молодого періоду подружжя та ін.

V. Щодо п'ятого питання: «Особливості формування правильних дитячо-батьківських стосунків». Розглянути:

- основні принципи спілкування з дитиною;
- переконливі докази проти використання фізичних покарань;
- наслідки дотримання позиції «батьківського самопожертвування»;
- сутність техніки: «Передача відповідальності»;
- наслідки виховання дітей за типом потураючої гіперпротекції та ін.

VI. Щодо шостого питання: «Батьківські групи». Розглянути:

- форми роботи батьківських груп;
- мету групової роботи батьківських груп;
- техніки проведення батьківських груп;
- етапи напівструктурованого інтерв'ю з дітьми з використанням маріонеток та тощо.

Індивідуальне теоретико-практико-орієнтовне завдання

1. Провести техніку «Я-повідомлень».
2. Провести техніку: «Передача відповідальності».
3. Підібрати техніки, методи, вправи, методики роботи з подружжям, врегулювання конфліктів з дітьми, врегулювання конфліктів з дітьми та тощо – що можна використовувати при сімейному консультуванні молодого сім'ї та оформити їх відповідно до методичних рекомендацій щодо оформлення ДМК «Психологічна скриня» (дивись додаток А).
4. Підготувати реферат на тему: «Техніки прийняття відповідальності».
5. Провести психодіагностику за методикою В.В. Юстіцкіса та Е.Г. Ейдемільера «Аналіз сімейних взаємин» (див. Додаток Б). Обробити результати, написати психологічну характеристику.

Тестові завдання

1. **Агресивність спрямована на:**
 - А) покарання іншої людини;
 - Б) негативну стратегію поведінки, що шкодить всім учасникам конфлікту;
 - В) вираженням емоцій і почуттів щодо обстоювання своїх прав у спосіб, який принижує іншу людину, загрожує їй або карає.
2. **Людина з неасертивною поведінкою у розв'язанні своїх проблем покладається на те, щоб:**
 - А) отримати бажане без будь-яких зусиль зі свого боку – внаслідок дій якоїсь іншої особи, або очікуючи, що її бажання здійсняться самі по собі.
 - Б) отримати бажане маніпулятивним шляхом;

В) отримати бажане шляхом демонстрації агресії.

3. Мета. роботи з батьками у групі полягає в тому, щоби:

А) покращити дитячо-батьківські стосунки, коли існує нерозуміння батьками базових фактів розвитку дитини, її потреб і відповідної їм динаміки стосунків;

Б) пізнати себе на інших членів родини;

В) члени родини почули один одного та зрозуміли.

Питання для контролю знань і вмінь

1. Сутність техніки «Я-повідомлення».
2. Прийоми оцінки вчинку, а не особистості.
3. Особливості формування позитивного ставлення до себе.
4. Сутність вправи: «Сніжинки та відбитки пальців».
5. Сутність техніки: «Журнал успіхів».
6. Сутність методики: «Лінія життя сім'ї» Е. В. Козловської.
7. Особливості агресивної поведінки людини.
8. Особливості асертивної поведінки людини.
9. Особливості неасертивної поведінки людини.
10. Основні відмінності між агресивністю, асертивністю та неасертивністю.
11. Сутність техніки активного слухання.
12. Сутність вправи «Важливість Я-повідомлень».
13. Сутність вправи: «Відчуваємо близькість».
14. Сутність вправи: «Відчуваємо дистанцію».
15. Сутність вправи: «Створюємо скульптуру».
16. Особливості функціонування молодшої сім'ї у перші роки існування.
17. Основні принципи спілкування з дитиною.
18. Переконливі докази проти використання фізичних покарань.
19. Наслідки дотримання позиції «батьківського самопожертвування».
20. Сутність техніки: «Передача відповідальності».
21. Наслідки виховання дітей за типом потураючої гіперпротекції.
22. Форми роботи батьківських груп.
23. Мета групової роботи в батьківських групах.
24. Основні техніки проведення батьківських груп.
25. Основну роль консультанта, який веде батьківські групи.
26. Етапи напівструктурованого інтерв'ю з дітьми з використанням маріонеток.

Література для підготовки до практичного заняття

1. Максимова Н. Ю. Сімейне консультування : навч. посіб. / Н. Ю. Максимова. К. : ДП «Вид. дім «Персонал», 2011. 304 с. Бібліогр. : с. 300–302.
2. Прикладні аспекти практичної роботи з сім'єю. // Седих Кіра. Психологія сім'ї. – Київ: Академія, 2021.- 192 с.
3. Психологія емоцій та почуттів: підручник. / [О.М. Цільмак, Ю.І. Шмаленко Н.Е. Мілорадова, С.О. Гарькавець та ін.] за загальною ред.

О.М. Цільмак, Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2024. – 420 с. з іл. – (Серія «Психотехнології»).

4. Цільмак О.М. Технології психологічного консультування : підручник / О. М. Цільмак ; підрозд. 2.4.2 у співавт. з А. Д. Онішкевич. — Одеса : Астропринт, 2023. — 212 с. з іл. — (Серія «Психотехнології») ISBN 978–966–927–907–1

5. Цільмак О.М., Лефтеров В.О. Психологія сім'ї та шлюбу: таблиці, схеми, коментарі : навчально-наочний підручник / за заг. ред. О. М. Цільмак. Київ : Видавництво Ліра-К, 2020, 266 с. - з іл.

6. Fiese ВН. Introduction to three decades of family psychology: Perspectives toward the future. *J Fam Psychol.* 2017;31(1):1. doi:10.1037/fam000030

7. Parke RD. Family psychology: Past and future reflections on the field. *J Fam Psychol.* 2017;31(3):257-260. doi:10.1037/fam0000318

ПЛАН ПРАКТИЧНОГО ЗАНЯТТЯ

1. Обговорення питань:
 - Техніки роботи з подружжям.
 - Відмінності між асертивністю, агресивністю та неасертивністю.
 - Техніки регулювання конфліктів з дітьми.
 - Особливості консультування молодшої сім'ї.
 - Особливості формування правильних дитячо-батьківських стосунків.
 - Батьківські групи.
2. Обговорення результатів проведення техніки: «Я-повідомлення».
3. Обговорення результатів проведення техніки: «Передача відповідальності».
4. Заслуховування та обговорення реферату.
5. Обговорення змісту та структури психологічної характеристики за результатами психодіагностики за методикою В.В. Юстіцької та Е.Г. Ейдемільера «Аналіз сімейних взаємин».
6. Підбиття підсумків практичного заняття.

ТЕМА 6. МЕТОДИ ВИВЧЕННЯ СІМЕЙНИХ СТОСУНКІВ

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

План самостійної роботи

1. Підготувати відповіді на таке запитання: «Сутність процедури проведення та обробки результатів методів вивчення сімейних стосунків».
2. Виконати завдання, що сприяють засвоюванню знань, умінь та навичок.
3. Виконати індивідуальні теоретико-практико-орієнтовні завдання.
4. Відповісти на тестові завдання до лекції.
5. Відповісти на питання для контролю знань і вмінь.

Завдання для опанування навчальним матеріалом

Щодо питання: «Методи вивчення сімейних стосунків» необхідно пізнати сутність:

- загальної схеми психодіагностики в роботі з сім'єю;
- основних етапів психодіагностики;
- вимог до психодіагностичних методик в сфері батьківсько-дитячих відносин;
- способів систематизації методик психодіагностики батьківсько-дитячих відносин;
- процесу оцінки гармонійності сімейних стосунків і взаємної підтримки;
- структури сімейних уявлень;
- рівнів конкретизації окремого сімейного уявлення;
- ознак примітивізму сімейного уявлення;
- особливостей криз розвитку сім'ї;
- процедури методики: «Сімейна соціограма»;
- процедури методики: «Формула сім'ї»;
- процедури методики: «Лінія сімейного життя»;
- процедури структурованого інтерв'ю;
- процедури методики: «Спільний тест Роршаха» (СтР);
- методів вивчення дитячо-батьківських стосунків;
- процедури методики: «Сімейний тест стосунків»;
- процедури методики: «Кінетичний малюнок сім'ї»;
- процедури методики: «Кольоровий тест ставлень» (КТС);
- процедури методики Р. Жіля;
- процедури групової роботи з формування психологічної готовності до самогармонізації.

Індивідуальне теоретико-практико-орієнтовне завдання

1. Провести методику: «Сімейний тест стосунків», обробити результати та написати психологічну характеристику.
2. Провести методику: «Кольоровий тест ставлень» (КТС), обробити результати та написати психологічну характеристику.
3. Провести методику: «Лінія сімейного життя», обробити результати та написати психологічну характеристику.
4. Провести методику: «Сімейна соціограма», обробити результати та написати психологічну характеристику.

Тестові завдання

1. При організації діагностичної та корекційної роботи з сім'єю необхідно враховувати:

- А) розуміння проблеми родиною;
- Б) викривлення внутрішньої логіки і саморозвитку дитини;
- В) зміст запиту клієнта, комплекс проблем, що характеризують стан сім'ї, і його динаміку, об'єктивні соціально-економічні умови роботи психолога.

2. Вивчення взаємодії в процесі спостереження – це:

- А) дослідження відомого взаємодії, спостережуваного поведінки учасників, партнерів але взаємодії.
- Б) спеціальний нагляд процесу виконання членами сім'ї спеціальних завдань, ігор, вправ
- В) дослідження суб'єктивного відображення соціальної ситуації членами сім'ї.

Питання для контролю знань і вмінь

1. Загальна схема психодіагностики в роботі з сім'єю.
2. Основні етапи психодіагностики.
3. Вимоги до психодіагностичних методик в сфері батьківсько-дитячих відносин.
4. Способи систематизації методик психодіагностики батьківсько-дитячих відносин.
5. Оцінка гармонійності сімейних стосунків і взаємної підтримки.
6. Сутність і структура сімейних уявлень.
7. Рівні конкретизації окремого сімейного уявлення.
8. Ознаки примітивізму сімейного уявлення.
9. Стан глобальної сімейної незадоволеності.
10. Сімейно-обумовлена непосильна нервово-психічна і фізична напруга.
11. Кризи у розвитку сім'ї.
12. Сутність та процедура проведення методики: «Сімейна соціограма».
13. Сутність та процедура проведення методики: «Формула сім'ї».
14. Сутність та процедура проведення методики: «Лінія сімейного життя».
15. Сутність та процедура проведення структурованого інтерв'ю.
16. Сутність та процедура проведення методики: «Спільний тест Роршаха» (СТР).

17. Сутність та процедура проведення методики: «Сімейний тест стосунків».
18. Сутність та процедура проведення методики: «Кінетичний малюнок сім'ї».
19. Сутність та процедура проведення методики: «Кольоровий тест ставлень» (КТС).
20. Сутність та процедура проведення методики Р. Жіля.
21. Сутність та процедура групової роботи з формування психологічної готовності до самогармонізації.

Література для підготовки до практичного заняття:

1. Максимова Н. Ю. Сімейне консультування : навч. посіб. / Н. Ю. Максимова. К. : ДП «Вид. дім «Персонал», 2011. 304 с. Бібліогр. : с. 300–302.
2. Панок В.Г. Психологічне консультування: теорія та практика: навчально-методичний посібник / В.Г.Панок, І.М.Зварич, Я.В.Чаплак, О.М.Чернописький Чернівці: Чернівецький національний університет, 2011. 272с.
3. Психологія емоцій та почуттів: підручник. / [О.М. Цільмак, Ю.І. Шмаленко Н.Е. Мілорадова, С.О. Гарькавець та ін.] за загальною ред. О.М. Цільмак, Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2024. – 420 с. з іл. – (Серія «Психотехнології»).
4. Цільмак О.М., Лефтеров В.О. Психологія сім'ї та шлюбу: таблиці, схеми, коментарі : навчально-наочний підручник / за заг. ред. О. М. Цільмак. Київ : Видавництво Ліра-К, 2020, 266 с. - з іл.
5. Цільмак О.М. Технології психологічного консультування : підручник / О. М. Цільмак ; підрозд. 2.4.2 у співавт. з А. Д. Онішкевич. — Одеса : Астропринт, 2023. — 212 с. з іл. — (Серія «Психотехнології») ISBN 978–966–927–907–1

ПЛАН ПРАКТИЧНОГО ЗАНЯТТЯ

1. Обговорення питання: «Методи вивчення сімейних стосунків».
2. Обговорення змісту та структури психологічної характеристики за результатами психодіагностики методик:
 - «Сімейний тест стосунків»,
 - «Кольоровий тест ставлень»,
 - «Лінія сімейного життя»,
 - «Сімейна соціограма».
3. Підбиття підсумків практичного заняття.

ТЕМА 7.
ОСОБЛИВОСТІ КОНСУЛЬТУВАННЯ ПОДРУЖНИХ ПАР ТА КЛІЄНТІВ
РІЗНОГО ВІКУ З ПИТАНЬ СЕКСУАЛЬНОСТІ

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

План самостійної роботи:

1. Підготувати відповіді на такі запитання:
 - 1.1. Особливості психологічного консультування стосовно дисгармоній у сексуальній сфері особистості.
 - 1.2. Специфіка психологічної консультації різних типів клієнтів з питань сексуальності.
 - 1.3. Консультація батьків з приводу сексуального життя дітей.
2. Виконати завдання, що сприяють засвоюванню знань, умінь та навичок.
3. Виконати індивідуальні теоретико-орієнтовні завдання.
4. Відповісти на тестові завдання до лекції.
5. Відповісти на питання для контролю знань і вмінь.

Завдання для опанування навчальним матеріалом

I. Щодо першого питання: «Консультування стосовно дисгармоній у сексуальній сфері особистості». Розглянути:

- міфи щодо статевого акту та розподіл ролей у ньому;
- дев'ять правил сексологічного консультування;
- принципи сексотерапії;
- види консультування стосовно дисгармоній у сексуальній сфері особистості в залежності від їх специфіки;
- основні принципи проведення психологічного консультування стосовно дисгармоній у сексуальній сфері особистості;
- особливості початку інтерв'ю на тему сексуальності та тощо.

II. Щодо другого питання: «Специфіка психологічного консультування різних типів клієнтів з питань сексуальності». Розглянути:

- різновиди групи клієнтів з питань сексуальності;
- особливості психологічного консультування осіб з особливими вподобаннями у сексуальній сфері;
- особливості психологічного консультування осіб з нетрадиційністю у своїх сексуальних вподобаннях тощо.

III. Щодо третього питання: «Консультуючи батьків з приводу сексуального життя дітей». Розглянути:

- помилкові переконання батьків стосовно сексуальності дітей;
- основне завдання консультанта у процесі роботи з батьками підлітків та юнаків;
- особливості проведення консультації з підлітками та юнаками з питань сексу;

– особливості просвіти підлітків та юнаків стосовно безпечної статевої поведінки тощо.

Індивідуальні теоретико-орієнтовні завдання

1. Підготувати реферат з таких тем:
 - «Сексуальні девіації».
 - «Специфіка психологічного консультування підлітка з питань сексуальності».
2. Прописати план методики психологічного консультування підлітків з питань сексуальності.

Тестові завдання

1. *У процесі роботи з батьками підлітків та юнаків* одним із завдань консультанта є:
 - А) розвиток довірливих стосунків між батьками та дітьми;
 - Б) розвиток психологічної обізнаності з питань культури взаємодії батьків з підлітком;
 - В) розвиток навичок ведення тактовної розмови про інтимне життя людини й, зокрема, їх дитини.
2. *У консультуванні подружжя психолог повинен чітко усвідомлювати, що сексуальні проблеми у порушених сімейних стосунках не є:*
 - А) безпосередньою причиною деструкції;
 - Б) наслідком психологічних проблем у родині;
 - В) низької сексуальної культури особистості.
3. *В залежності від специфіки, консультування стосовно дисгармоній у сексуальній сфері особистості буває трьох видів:*
 - А) психокорекція, психореабілітація, психотерапія;
 - Б) сексотерапія, групові тренінги, сексокорекція;
 - В) сексуальна просвіта, формування адекватної сексуальної поведінки та сексотерапія.

Питання для контролю знань і вмінь

1. Міфи щодо статевого акту та розподіл ролей у ньому.
2. Дев'ять правил сексологічного консультування.
3. Принципи сексотерапії.
4. Види консультування стосовно дисгармоній у сексуальній сфері особистості в залежності від їх специфіки.
5. Основні принципи проведення психологічного консультування стосовно дисгармоній у сексуальній сфері особистості.
6. Особливості початку інтерв'ю на тему сексуальності.
7. Різновиди групи клієнтів з питань сексуальності;
8. Особливості психологічного консультування осіб з особливими вподобаннями у сексуальній сфері.
9. Особливості психологічного консультування осіб з нетрадиційністю у своїх сексуальних вподобаннях.

10. Помилкові переконання батьків стосовно сексуальності дітей.
11. Основне завдання консультанта у процесі роботи з батьками підлітків та юнаків.
12. Особливості проведення консультації з питань статевого життя підлітків та юнаків.
13. Особливості просвіти підлітків та юнаків стосовно безпечної статевої поведінки.

Література для підготовки до практичного заняття

1. Максимова Н. Ю. Сімейне консультування : навч. посіб. / Н. Ю. Максимова. К: ДП «Вид. дім «Персонал», 2011. 304 с. Бібліогр. : с. 300–302.
2. Панок В.Г. Психологічне консультування: теорія та практика: навчально-методичний посібник / В.Г.Панок, І.М.Зварич, Я.В.Чаплак, О.М.Чернописький Чернівці: Чернівецький національний університет, 2011. 272с.
3. Цільмак О.М., Лефтеров В.О. Психологія сім'ї та шлюбу: таблиці, схеми, коментарі : навчально-наочний підручник / за заг. ред. О. М. Цільмак. Київ : Видавництво Ліра-К, 2020, 266 с. - з іл.

ПЛАН ПРАКТИЧНОГО ЗАНЯТТЯ

1. Обговорення питань:
 - Консультування стосовно дисгармоній у сексуальній сфері особистості.
 - Специфіка психологічного консультування різних типів клієнтів з питань сексуальності.
 - Консультуючи батьків з приводу сексуального життя дітей.
2. Заслуховування та обговорення рефератів: «Сексуальні девіації» та «Специфіка психологічного консультування підлітка з питань сексуальності».
3. Обговорення плану методики психологічного консультування підлітків з питань сексуальності.
4. Підбиття підсумків практичного заняття.

ТЕМА 8.

КОНСУЛЬТУВАННЯ ЩОДО ПРОБЛЕМИ ПОДРУЖНЬОЇ ЗРАДИ

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

План самостійної роботи

1. Підготувати відповіді на такі запитання:
 - 1.1. Явище адюльтеру як причина дисгармонійних сімейних стосунків.
 - 1.2. Особливості сімейного консультування при вирішенні проблем, пов'язаних з адюльтером.
2. Виконати завдання, що сприяють засвоюванню знань, умінь та навичок
3. Виконати індивідуальні теоретико-орієнтовні завдання.
4. Відповісти на тестові завдання до лекції.
5. Відповісти на питання для контролю знань і вмінь.

Завдання для опанування навчальним матеріалом

I. Щодо першого питання: «Адюльтер як причина дисгармонійних сімейних стосунків». Розглянути:

- сутність поняття «адюльтер»;
- сутність поняття «позашлюбні сексуальні стосунки»;
- моделі поведінки подружжя в ситуаціях подружньої невірності;
- причини виникнення адюльтеру;
- шлюбні чинники як причини виникнення позашлюбних сексуальних зв'язків;
- морально-психологічний чинник як причина позашлюбних зв'язків;
- інтимно-сексуальний чинник як причина позашлюбних зв'язків;
- наслідки виникнення позашлюбних сексуальних зв'язків;
- стадії переживання виявлення позашлюбних сексуальних зв'язків та тощо.

II. Щодо другого питання: «Сімейне консультування при вирішенні проблем, пов'язаних з адюльтером».

Розглянути:

- сутність основного завдання психолога при наданні психологічної допомоги подружній парі, в якій мав місце адюльтер;
- основні прагнення жертви адюльтеру;
- схема психологічного прощення;
- варіанти розуміння прощення;
- особливості роботи психолога з сім'єю, що переживає кризу подружньої невірності та тощо.

Індивідуальні теоретико-орієнтовні завдання

1. Підготувати презентацію на тему: «Причини подружньої зради».
2. Підготувати реферат з теми: «Формування картини зради».
3. Підготувати схему психологічного консультування з питань подружньої

зради.

Тестові завдання

1. Під поняттям «позашлюбні сексуальні стосунки» слід розуміти:

- А) сексуальну зраду одного із членів подружньої пари;
- Б) вступ одного із членів подружньої пари в сексуальний зв'язок з іншою особою, яка перебуває в шлюбі, або ж є одинокою;
- В) подружня невірність через сексуальні стосунки з іншим партнером.

2. Процес проживання горя у зв'язку зі зрадою включає такі стадії:

- А) шоку, агресії, горювання;
- Б) заперечення та шоку, агресії, провини, депресії, ухвалення;
- В) агресії, гніву, прийняття рішення.

Питання для контролю знань і вмінь

1. Сутність поняття «адюльтер».
2. Сутність поняття «позашлюбні сексуальні стосунки».
3. Моделі поведінки подружжя в ситуаціях подружньої невірності.
4. Причини виникнення адюльтеру.
5. Шлюбні чинники як причини виникнення позашлюбних сексуальних зв'язків.
6. Морально-психологічний чинник як причина позашлюбних зв'язків.
7. Інтимно-сексуальний чинник як причина позашлюбних зв'язків.
8. Наслідки виникнення позашлюбних сексуальних зв'язків.
9. Стадії переживання виявлення позашлюбних сексуальних зв'язків.
10. Сутність основного завдання психолога при наданні психологічної допомоги подружній парі, в якій мав місце адюльтер.
11. Основні прагнення жертви адюльтеру.
12. Схема психологічного прощення.
13. Варіанти розуміння прощення.
14. Особливості роботи психолога з сім'єю, що переживає кризу подружньої невірності та тощо.

Література для підготовки до практичного заняття

1. Максимова Н. Ю. Сімейне консультування : навч. посіб. / Н. Ю. Максимова. К. : ДП «Вид. дім «Персонал», 2011. 304 с. Бібліогр. : с. 300–302.
2. Панок В.Г. Психологічне консультування: теорія та практика: навчально-методичний посібник / В.Г.Панок, І.М.Зварич, Я.В.Чаплак, О.М.Чернописький Чернівці: Чернівецький національний університет, 2011. 272с.
3. Прикладні аспекти практичної роботи з сім'єю. // Седих Кіра. Психологія сім'ї. – Київ: Академія, 2021.- 192 с.
4. Цільмак О.М., Лефтеров В.О. Психологія сім'ї та шлюбу: таблиці, схеми, коментарі : навчально-наочний підручник / за заг. ред. О. М. Цільмак. Київ : Видавництво Ліра-К, 2020, 266 с. - з іл.
5. Цільмак О.М. Технології психологічного консультування : підручник / О. М. Цільмак ; підрозд. 2.4.2 у співавт. з А. Д. Онішкевич. — Одеса :

ПЛАН ПРАКТИЧНОГО ЗАНЯТТЯ:

1. Обговорення питань:
 - Аджюльтер як причина дисгармонійних сімейних стосунків.
 - Сімейне консультування при вирішенні проблем, пов'язаних з аджюльтером.
2. Обговорення презентації: «Причини подружньої зради».
3. Заслуховування та обговорення реферату: «Формування картини зради».
4. Обговорення схеми психологічного консультування з питань подружньої зради.
5. Підбиття підсумків практичного заняття.

ТЕМА 9. КОНСУЛЬТУВАННЯ У СИТУАЦІЇ РОЗЛУЧЕННЯ

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

План самостійної роботи

1. Зробити структурно-логічну схему стадій та фаз розлучення.
2. Скласти схематичний план індивідуальної консультативної роботи з дорослими з питань розлучення.
3. Дослідити наслідки впливу розлучення батьків на дітей.
4. Виконати завдання, що сприяють засвоюванню знань, умінь та навичок.
5. Виконати індивідуальні практико-орієнтовні завдання.
6. Відповісти на тестові завдання до лекції.
7. Відповісти на питання для контролю знань і вмінь.

Практичні завдання

- I. Щодо першого питання: «Стадії та фази розлучення». Розглянути:*
- діалектична модель фаз розлучення Ф. Каслоу;
 - час перед розлученням;
 - економічне розлучення тощо.
- II. Щодо другого питання: «Схема індивідуальної консультативної роботи з дорослими». Розглянути:*
- напрямки системи роботи з сім'ями;
 - сімейно-центровану практику як модель соціальної роботи;
 - сутність методу візуального змістовного уявлення соціальних відносин;
 - схема аналізу мережі в рамках консультативної роботи А. Ленца;
 - загальний аналіз і опрацювання особистої орієнтації в мережі тощо.
- III. Щодо третього питання: «Вплив розлучення батьків на дітей». Розглянути:*
- вікові особливості сприйняття дитиною розлучення батьків;
 - основні емоційні переживання дитини під час розлучення батьків тощо.

Індивідуальні практико-орієнтовні завдання

1. Застосувати метод «SWOT-аналіз» для дослідження рішення щодо бажання розлучитися.
2. Провести тест для скринінгу тривожності (GAD-7) особи, що переживає розлучення.
3. Провести психодіагностику за методикою В. В. Століна, Т. Л. Романової та Г.П. Бутенка «Опитувальник задоволеності шлюбом» (див. Додаток В). Обробити результати, написати психологічну характеристику.

Тестові завдання

1. Другий етап роботи з мережею включає в себе методи втручання:

- А) в соціальні відносини подружжя;
- Б) в особистісну сферу клієнта;
- В) в структуру повсякденних, звичайних відносин людини, яка звернулася за допомогою.

2. Система роботи з сім'ями може будуватися в двох напрямках:

- А) психопрофілактика та психологічна просвіта;
- Б) допомога окремій людині, увагу до його особистих проблем і вивчення конфліктуючих соціальних груп, представлених в конкретній сім'ї;
- В) синтез нової ідентичності і закінчення психологічного розлучення; пошук нових об'єктів для любові і готовність до тривалих відносин.

Питання для контролю знань і вмінь

1. Діалектична модель фаз розлучення Ф. Каслоу.
2. Особливості переживання економічного розлучення.
3. Напрямки системи роботи з сім'ями.
4. Сімейно-центрована практика, як модель соціальної роботи.
5. Сутність методу візуального змістовного уявлення соціальних відносин.
6. Схема аналізу мережі в рамках консультативної роботи А. Ленца.
7. Загальний аналіз і опрацювання особистої орієнтації в мережі.
8. Вікові особливості сприйняття дитиною розлучення батьків.
9. Основні емоційні переживання дитини під час розлучення батьків.

Література для підготовки до практичного заняття

1. Максимова Н. Ю. Сімейне консультування : навч. посіб. / Н. Ю. Максимова. К. : ДП «Вид. дім «Персонал», 2011. 304 с. Бібліогр. : с. 300–302.
2. Прикладні аспекти практичної роботи з сім'єю. // Седих Кіра. Психологія сім'ї. – Київ: Академія, 2021.- 192 с.
3. Цільмак О.М., Лефтеров В.О. Психологія сім'ї та шлюбу: таблиці, схеми, коментарі : навчально-наочний підручник / за заг. ред. О. М. Цільмак. Київ : Видавництво Ліра-К, 2020, 266 с. - з іл.
4. Цільмак О.М. Технології психологічного консультування : підручник / О. М. Цільмак ; підрозд. 2.4.2 у співавт. з А. Д. Онішкевич. — Одеса : Астропринт, 2023. — 212 с. з іл. — (Серія «Психотехнології») ISBN 978–966–927–907–1

ПЛАН ПРАКТИЧНОГО ЗАНЯТТЯ

1. Обговорення питань:
 - Стадії та фази розлучення.
 - Схема індивідуальної консультативної роботи з дорослими з питань розлучення.
 - Вплив розлучення батьків на дітей.

6. Обговорення структурно-логічної схеми стадій та фаз розлучення.
7. Обговорення схематичного плану індивідуальної консультативної роботи з дорослими з питань розлучення.
5. Обговорення результатів застосування методу «SWOT-аналіз» для дослідження рішення щодо бажання розлучитися.
6. Обговорення змісту та структури психологічної характеристики за результатами скринінгу тривожності (GAD-7) особи, що переживає розлучення.
7. Обговорення змісту та структури психологічної характеристики за результатами психодіагностики за методикою В. В. Століна, Т. Л. Романової та Г.П. Бутенка «Опитувальник задоволеності шлюбом».
8. Підбиття підсумків практичного заняття.

ТЕМА 10.
ПСИХОЛОГІЧНЕ КОНСУЛЬТУВАННЯ
ПІД ЧАС ПЕРЕЖИВАННЯ ГОРЯ (ВТРАТИ)

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

План самостійної роботи

1. Підготуватися до опитування з наступних питань:
 - 1.1. Критичні періоди часу переживання горя. Симптоми горя.
 - 1.2. Особливості консультативної допомоги людині, що переживає горе.
 - 1.3. Техніки для роботи з горем.
 - 1.4. Психологічна допомога дитині, яка переживає горе.
3. Виконати завдання, що сприяють засвоюванню знань, умінь та навичок.
4. Виконати індивідуальні теоретико-орієнтовні завдання.
5. Відповісти на тестові завдання до лекції.
6. Відповісти на питання для контролю знань і вмінь.

Практичні завдання

I. Щодо першого питання: «Критичні періоди часу переживання горя. Симптоми горя». Розглянути:

- сутність понять: втрата, горе;
- критичні періоди часу переживання горя;
- типові симптоми горя;
- нетипові, патологічні симптоми горя.

II. Щодо другого питання: «Особливості консультативної допомоги людині, що переживає горе». Розглянути кліше, яких рекомендується уникати при роботі з людьми, які переживають горе.

III. Щодо третього питання: «Техніки для роботи з горем». Розглянути технології консультування та терапії при переживанні втрати на певних етапах переживання горя.

IV. Щодо четвертого питання: «Психологічна допомога дитині, яка переживає горе». Розглянути особливості переживання горя дітьми різного віку.

Індивідуальні теоретико-орієнтовні завдання

1. Підготувати реферат на тему: «Як повідомити дитині про смерть батька (матері)».
2. Підготувати презентацію на тему: «Стадії переживання горя».

Тестові завдання:

1. Горе – це:

А) негативно забарвлені душевні переживання, печаль, смуток, скорбота у поєднанні з розпачем; протилежне радості, викликані неочікуваними прикритими

подіями, обставинами, бідною, нещастям, смертю близької людини;

Б) сильні емоції, що переживаються внаслідок втрати близької, коханої людини (тварини, предмета або об'єкта);

В) переживання смутку через втрату.

2. Головне завдання консультування клієнта при переживанні втрати – це:

А) допомогти клієнту по-справжньому пережити горе, а не притупити гостроту переживань;

Б) змиритися з втратою;

В) побороти негативні емоції, що виникли в наслідок переживання втрати.

3. Втрата може бути:

А) тимчасовою (розлука) або постійною (смерть), реальною чи уявною, фізичною чи соматичною, чи психологічною, чи психічною;

Б) соціальною (втрата роботи чи навчання); психічною і фізичною (втрата здатностей та можливостей): духовною (розчарування у вірі); матеріальною (наприклад, втрата домівки); психологічною (втрата фізичної привабливості, молодості); втрата близької людини (розлучення, смерть):

В) тимчасовою (розлука) або постійною (смерть), реальною чи уявною, фізичною чи психологічною.

Питання для контролю знань і вмінь

1. Сутність понять: втрата, горе.
2. Критичні періоди часу переживання горя.
3. Типові симптоми горя.
4. Нетипові, патологічні симптоми горя.
5. Кліше, яких рекомендується уникати при роботі з людьми, які переживають горе.
6. Технології консультування та терапії при переживанні втрати на певних етапах переживання горя.
7. Особливості переживання горя дітьми різного віку.

Література для підготовки до практичного заняття

1. Гершанов О. Той, хто йде з тобою шляхом. Ізраїль, 2021. 22 с.
2. Доценко В.В. Психологія горя і втрати: історія становлення та сучасний етап розвитку // Психологія кризових станів: наука і практика / Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 4-6 листопада 2021 року) / за ред. С. Д. Максименка, В. В. Турбан. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2021. С. 61-65.
3. Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи. Навчальний посібник. Том 2. / Загальна редакція: Л. Царенко. Київ. : ОБСЄ, 2018. 240 с. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/a/c/430829.pdf>
4. Психологічна підтримка та допомога дітям, які пережили травматичні події. Навчально-методичний посібник / Автори-упоряд. : Н. Вааранен-Валконен, Н. Заварова, за заг. ред. О. Калашник. К.: 2022, 103 с.
5. Терапія горя (R. A. Neimeyer, 2015, переклад та адаптація В. Зливков, С.

Лукомська, обкладинка Анастасія Гридасова). Київ. 2021. 259 с.

6. Як допомогти дитині пережити втрату. Путівник для батьків. Буклет. Центр здоров'я та розвитку «Коло сім'ї». URL: <https://k-s.org.ua/>

ПЛАН ПРАКТИЧНОГО ЗАНЯТТЯ

1. Обговорення питань:
 - Критичні періоди часу переживання горя. Симптоми горя.
 - Особливості консультативної допомоги людині, що переживає горе.
 - Техніки для роботи з горем.
 - Психологічна допомога дитині, яка переживає горе.
2. Заслуховування та обговорення реферату: «Як повідомити дитині про смерть батька (матері)».
3. Заслуховування та обговорення презентації: «Стадії переживання горя».
4. Підбиття підсумків практичного заняття.

ТЕМА 11.
ПСИХОЛОГІЧНЕ КОНСУЛЬТУВАННЯ СІМ'Ї ВІДПОВІДНО ДО
РІЗНОВИДУ ЇЇ ДИСФУНКЦІЙ

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

План самостійної роботи

1. Підготуватися до опитування з наступних питань:
 - 1.1. Консультування сімей, де є проблема насильства.
 - 1.2. Консультування сім'ї, де є проблема узелення від психотропних речовин.
 - 1.3. Консультування сімей з проблемними дітьми.
 - 1.3. Консультування сім'ї, де є тяжкохворі або інваліди.
2. Виконати завдання, що сприяють засвоюванню знань, умінь та навичок.
3. Виконати індивідуальні практико-орієнтовне завдання.
4. Відповісти на тестові завдання до лекції.
5. Відповісти на питання для контролю знань і вмінь.

Завдання для опанування навчальним матеріалом

I. Щодо першого питання: «Консультування сімей, де є проблема насильства». Розглянути:

- зміст понять: «насильство», «сексуальне насильство», «фізичне насильство», «психологічне насильство», «економічне насильство»;
- фактори, що прив'язують жертву до насильника;
- план сімейного консультування жертви насильства;
- класифікацію сімейного насильства;
- сексуальне насильство над дітьми;
- фізичне насильство над дітьми;
- психологічне насильство над дітьми;
- нехтування, як різновид насильства над дітьми;
- психологічні наслідки фізичного насильства для дітей;
- змістовний бік запитань опитувальника: «Визначення ступеня ризику насильства над жінкою».

II. Щодо другого питання: «Консультування сім'ї, де є проблема узелення від психотропних речовин». Розглянути:

- проблему алкоголю в сім'ї;
- феномен співузалежнення;
- симбіотичні стосунки між близькими людьми;
- різновиди емоційних станів дружини чоловіка-алкоголіка;
- негативні наслідки співузалежнення;
- особливості розвитку дитини в сім'ї, узалежненій від алкоголю;
- таємниця сім'ї, стосовно факту, що батько зловживає алкоголем;
- атмосфера у сім'ї, узалежненій від алкоголю;

– стратегія й тактика роботи консультанта з сім'єю, узалежненою від алкоголю;

– принципи роботи з алкоголіком;

– психологічний чинник програми «АА» тощо.

III. Щодо третього питання: Консультування сімей з проблемними дітьми».

Розглянути:

– особливості тренінгової роботи з сім'ями, які визначають як проблему девіантну поведінку дитини;

– зовнішні форми поведінки соціально дезадаптованих дітей;

– типи соціально дезадаптованих дітей відповідно до детермінант соціальної дезадаптації;

– тип соціальної дезадаптації, спричинений вихованням за типом гіпопротекції;

– наслідки потураючої гіперпротекції, як різновиду виховання дитини;

– особливості особистісно зумовленої соціальної дезадаптації;

– феномені «смислового бар'єра», виявлений Л. Славіною у дітей, починаючи з молодшого шкільного віку;

– причини гіперактивності дітей;

– особливості роботи з батьками дезадаптованих дітей;

– прийоми реагування на негативну поведінку гіперактивної дитини;

– зміст навичок продуктивного спілкування з гіперактивною дитиною;

– основні завдання психокорекційної програми гіперактивної дитини;

– рекомендовані ігри та вправи для гіперактивних дітей;

– зміст психокорекційної програми роботи з агресивними дітьми;

– критерії виявлення агресивної дитини;

– основні завдання роботи з агресивними дітьми;

– особливості формування мотивації для поліпшення своєї поведінки агресивною дитиною;

– особливості навчання агресивних дітей прийнятним способам вираження гніву;

– способи вираження (виплескування) гніву;

– особливості навчання агресивних дітей прийомам саморегуляції, плекати уміння володіти собою в різних ситуаціях;

– особливості вироблення навичок у агресивних дітей конструктивно спілкуватися в конфліктних ситуаціях;

– принципи поведінки батьків у сім'ях, де є проблема агресії у дітей тощо.

VI. Щодо четвертого питання: «Консультування сім'ї, де є тяжкохворі або інваліди». Розглянути:

– модель пристосування сім'ї до хронічної хвороби;

– результати дослідження різноманітних категорій сімей з проблемними дітьми;

– шість періодів особливо важких для батьків хворих дітей;

– програми раннього втручання, які допомагають батькам підготуватися до майбутнього життя з особливою дитиною;

–особливості застосування техніки втручання соціального оточення, у якому живе сім'я тощо.

Індивідуальні практико-орієнтовні завдання

1. Провести опитування за опитувальником: «Визначення ступеня ризику насильства над жінкою» (дивись Додаток Д). Обробити результати та написати психологічну характеристику за результатами опитування.

2. Провести опитування за опитувальником «Визначення співузалежнення (коалкоголізму)» (дивись Додаток Є). Обробити результати та написати психологічну характеристику за результатами опитування.

Тестові завдання

1. Насильство в сім'ї – це:

А) будь-які дії або бездіяльність, що має на меті нанести шкоду психофізичному здоров'ю члену родини;

Б) будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї стосовно іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральної шкоди, шкоди його фізичному чи психічному здоров'ю;

В) будь-який негативний вплив (моральний, фізичний, сексуальний, економічний, психологічний, моральний, духовний, соціальний та тощо) на члена родини, з метою нанести йому шкоду.

2. Фізичне насильство –

А) умисне фізичне насильство щодо іншого члена сім'ї;

Б) нанесення тілесних ушкоджень іншому члену сім'ї;

В) умисне нанесення одним членом сім'ї іншому члену сім'ї побоїв, тілесних ушкоджень, що може призвести або призвело до смерті постраждалого, порушення фізичного чи психічного здоров'я, нанесення шкоди його честі і гідності.

3. Співузалежнення – це:

А) особистісне новоутворення, що розвивається у дружин алкоголіків як наслідок довготривалого підпадання стресу і сконцентрованості на проблемах чоловіка, аж до самозречення та ігнорування своїх зобов'язань стосовно дітей;

Б) залежність один від одного;

В) залежність від партнера та його поведінки.

Питання для контролю знань і вмінь

1. Зміст понять: «насильство», «сексуальне насильство», «фізичне насильство», «психологічне насильство», «економічне насильство».

2. Фактори, що прив'язують жертву до насильника.

3. План сімейного консультування жертви насильства.

4. Класифікація сімейного насильства.

5. Характеристика сексуального насильства над дітьми.

6. Характеристика фізичного насильства над дітьми.

7. Характеристика психологічного насильства над дітьми.
8. Нехтування, як різновид насильства над дітьми.
9. Психологічні наслідки фізичного насильства для дітей.
10. Змістовний бік запитань опитувальника: «визначення ступеня ризику насильства над жінкою».
11. Проблема алкоголю в сім'ї.
12. Феномен співузалежнення.
13. Симбіотичні стосунки між близькими людьми.
14. Різновиди емоційних станів дружини чоловіка-алкоголіка.
15. Негативні наслідки співузалежнення.
16. Особливості розвитку дитини в сім'ї, узалежненій від алкоголю.
17. Таємниця сім'ї, стосовно факту, що батько зловживає алкоголем.
18. Атмосфера у сім'ї, узалежненій від алкоголю.
19. Стратегія й тактика роботи консультанта з сім'єю, узалежненою від алкоголю.
20. Принципи роботи з алкоголіком.
21. Психологічний чинник програми «АА».
22. Особливості тренінгової роботи з сім'ями, які визначають як проблему девіантну поведінку дитини.
23. Зовнішні форми поведінки соціально дезадаптованих дітей.
24. Типи соціально дезадаптованих дітей відповідно до детермінант соціальної дезадаптації.
25. Тип соціальної дезадаптації, спричинений вихованням за типом гіпопротекції.
26. Наслідки потураючої гіперпротекції, як різновиду виховання дитини.
27. Особливості особистісно зумовленої соціальної дезадаптації.
28. Феномені «смыслового бар'єру», виявлений Л. Славіною у дітей, починаючи з молодшого шкільного віку.
29. Причини гіперактивності дітей.
30. Особливості роботи з батьками дезадаптованих дітей.
31. Прийоми реагування на негативну поведінку гіперактивної дитини.
32. Зміст навичок продуктивного спілкування з гіперактивною дитиною.
33. Основні завдання психокорекційної програми гіперактивної дитини.
34. Рекомендовані ігри та вправи для гіперактивних дітей.
35. Зміст психокорекційної програми роботи з агресивними дітьми.
36. Критерії виявлення агресивної дитини.
37. Основні завдання роботи з агресивними дітьми
38. Особливості формування мотивації для поліпшення своєї поведінки агресивною дитиною.
39. Особливості навчання агресивних дітей прийнятним способам вираження гніву.
40. Способи вираження (виплескування) гніву.
41. Особливості навчання агресивних дітей прийомам саморегуляції, плекати уміння володіти собою в різних ситуаціях.

42. Особливості вироблення навичок у агресивних дітей конструктивно спілкуватися в конфліктних ситуаціях.
43. Принципи поведінки батьків у сім'ях, де є проблема агресії у дітей.
44. Модель пристосування сім'ї до хронічної хвороби.
45. Результати дослідження різноманітних категорій сімей з проблемними дітьми.
46. Шість періодів особливо важких для батьків хворих дітей.
47. Програми раннього втручання, які допомагають батькам підготуватися до майбутнього життя з особливою дитиною.
48. Особливості застосування техніки втручання соціального оточення, у якому живе сім'я.

Література для підготовки до практичного заняття

2. Максимова Н. Ю. Сімейне консультування : навч. Посіб. / Н. Ю. Максимова. К. : ДП «Вид. дім «Персонал», 2011. 304 с. Бібліогр. : с. 300–302.
3. Мудрик А. Б. Психологія залежної поведінки : навчальний посібник / Алла Богданівна Мудрик. – Луцьк : ПП Іванюк В.П., 2022. – 236 с.
4. Прикладні аспекти практичної роботи з сім'єю. // Седих Кіра. Психологія сім'ї. – Київ: Академія, 2021.- 192 с.
5. Психологія емоцій та почуттів: підручник. / [О.М. Цільмак, Ю.І. Шмаленко Н.Е. Мілорадова, С.О. Гарькавець та ін.] за загальною ред. О.М. Цільмак, Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2024. – 420 с. з іл. – (Серія «Психотехнології»).
6. Цільмак О.М. Технології психологічного консультування : підручник / О. М. Цільмак ; підрозд. 2.4.2 у співавт. З А. Д. Онішкевич. — Одеса : Астропринт, 2023. — 212 с. з іл. — (Серія «Психотехнології») ISBN 978–966–927–907–1
7. Цільмак О.М., Лефтеров В.О. Психологія сім'ї та шлюбу: таблиці, схеми, коментарі : навчально-наочний підручник / за заг. Ред. О. М. Цільмак. Київ : Видавництво Ліра-К, 2020, 266 с. – з іл.
8. Fiese ВН. Introduction to three decades of family psychology: Perspectives toward the future. *J Fam Psychol.* 2017;31(1):1. Doi:10.1037/fam000030
9. Parke RD. Family psychology: Past and future reflections on the field. *J Fam Psychol.* 2017;31(3):257-260. Doi:10.1037/fam0000318

ПЛАН ПРАКТИЧНОГО ЗАНЯТТЯ

1. Обговорення питань:
- Консультування сімей, де є проблема насильства.
 - Консультування сім'ї, де є проблема узелення від психотропних речовин.
 - Консультування сімей з проблемними дітьми.
 - Консультування сім'ї, де є тяжкохворі або інваліди.

2. Обговорення змісту та структури психологічних характеристик за результатами психодіагностики за опитувальниками:

- «Визначення ступеня ризику насильства над жінкою;
- «Визначення співузалежнення (коалкоголізму)».

3. Підбиття підсумків практичного заняття.

ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

1. Різновиди сімейного консультування.
2. Особливості роботи з подружжям.
3. Вимоги до кабінету психологічного консультування.
4. Сутність етапів сімейного консультування.
5. Особливості сімейного консультування за змістом стадій процесу консультування.
6. Сутність структури «сповіді» в межах сімейного консультування.
7. Сутність процесу обговорення психотерапевтичного договору.
8. Сутність психодинамічної моделі психологічного консультування сім'ї.
9. Сутність моделі біхевіористичного психологічного консультування.
10. Сутність моделі психологічного консультування сім'ї, що ґрунтується на досвіді.
11. Сутність структурної моделі консультування сім'ї.
12. Сутність транзакційної моделі консультування сім'ї.
13. Сутність моделі комунікаційного консультування сім'ї.
14. Сутність стратегічної моделі консультування сім'ї.
15. Основні стратегічні завдання сімейного консультування.
16. Сутність та значення принципу сімейного консультування – добровільності.
17. Сутність та значення принципу сімейного консультування – особистої відповідальності клієнта.
18. Сутність та значення принципу сімейного консультування – професійної компетентності та відповідальності консультанта.
19. Сутність та значення принципу сімейного консультування – стереоскопічності діагнозу.
20. Сутність та значення принципу сімейного консультування – реконструкції історії сім'ї.
21. Сутність та значення принципу сімейного консультування – активізації ресурсів сім'ї.
22. Сутність та значення принципу сімейного консультування – системності.
23. Сутність та значення принципу сімейного консультування – системного підходу (ціркулярності, гіпотетичності, нейтральності).
24. Сутність та значення принципу сімейного консультування – динамічності.
25. Сутність та значення принципу сімейного консультування – конфіденційності.
26. Розкрити сутність та значення принципу сімейного консультування – специфічні принципи стосунків психолога-консультанта і осіб, які звернулися з приводу дитини.
27. Сутність та значення принципу сімейного консультування – структурування позицій в процесі консультування.

28. Сутність та значення принципу сімейного консультування –комплексності в роботі з сім'єю.

29. Сутність та значення принципу сімейного консультування – отримання членами сім'ї нової інформації, що допомагає змінити їх уявлення про її проблеми.

30. Професійно важливі уміння та якості сімейного психолога.

31. Особливості роботи з особистісними характеристиками, що ускладнюють пошук потенційного шлюбного партнера.

32. Основні стратегії роботи з гіперактивними, егоцентричними, що мають високий рівень домагань щодо майбутнього чоловіка, ригідними та консервативними клієнтами.

33. Стратегії роботи з клієнтами зі зниженою самооцінкою, сором'язливими, інтровертованими та тривожними.

34. Особливості створення образу потенційного партнера з урахуванням відомостей, одержаних про себе.

35. Основні фактори, що збільшують ризик виникнення проблем між подружжям у майбутньому.

36. Варіанти пасток мотиву вступу у шлюб.

37. Сутність методики: «Сім'я у вигляді будиночка» Н. Б. Кедрової.

38. Сутність методики: «Моя сім'я» І. Хажіліна і ін.

39. Етапи консультування з проблем материнства за Г. Г. Філіпповою.

40. Завдання, що виникають у фахівців при роботі з вагітними і матерями групи ризику (відмови від новонародженого) на різних етапах (за Т.О. Арчаковою).

41. Статево-психологічне консультування батьків з проблем дітей.

42. Завдання віково-психологічного підходу при консультуванні.

43. Напрями консультування, які пов'язані зі специфікою сім'ї.

44. Каталог негативних ефектів типових батьківських реакцій (за Т. Гордоном).

45. Зміст вправ для батьків і дошкільнят (5,5–6,5 років).

46. Психологічна допомога батькам підлітків.

47. Сутність техніки «Я-повідомлення».

48. Сутність вправи: «Сніжинки та відбитки пальців».

49. Сутність техніки: «Журнал успіхів».

50. Сутність методики: «Лінія життя сім'ї» Е. В. Козловської.

51. Основні відмінності між агресивністю, асертивністю та неасертивністю.

52. Сутність техніки активного слухання та тощо.

53. Сутність вправи «Важливість Я-повідомлень».

54. Сутність вправи: «Відчуваємо близькість».

55. Сутність вправи: «Відчуваємо дистанцію».

56. Сутність вправи: «Питаємо».

57. Сутність вправи: «Шукаємо гідності».

58. Сутність вправи: «Створюємо скульптуру».

59. Сутність техніки: «Передача відповідальності».

60. Форми роботи батьківських груп.

61. Основні техніки проведення батьківських груп.
62. Загальна схема психодіагностики в роботі з сім'єю.
63. Основні етапи психодіагностики.
64. Вимоги до психодіагностичних методик в сфері батьківсько-дитячих відносин.
65. Оцінка гармонійності сімейних стосунків і взаємної підтримки.
66. Сутність та процедура проведення методики: «Сімейна соціограма».
67. Сутність та процедура проведення методики: «Формула сім'ї».
68. Сутність та процедура проведення методики: «Лінія сімейного життя».
69. Сутність та процедура проведення структурованого інтерв'ю.
70. Сутність та процедура проведення методики: «Спільний тест Роршаха».
71. Сутність та процедура проведення методики: «Сімейний тест стосунків».
72. Сутність та процедура проведення методики: «Кінетичний малюнок сім'ї».
73. Сутність та процедура проведення методики: «Кольоровий тест ставлень» (КТС).
74. Сутність та процедура проведення методики Р. Жіля.
75. Сутність та процедура групової роботи з формування психологічної готовності до самогармонізації.
76. Дев'ять правил сексологічного консультування.
77. Види консультування стосовно дисгармоній у сексуальній сфері особистості в залежності від їх специфіки.
78. Основні принципи проведення психологічного консультування стосовно дисгармонії у сексуальній сфері особистості.
79. Основне завдання консультанта у процесі роботи з батьками підлітків та юнаків.
80. Особливості проведення консультації з питань статевого життя підлітків та юнаків.
81. Моделі поведінки подружжя в ситуаціях подружньої невірності.
82. Стадії переживання виявлення позашлюбних сексуальних зав'язків
83. Схема психологічного прощення.
84. Варіанти розуміння прощення.
85. Особливості роботи психолога з сім'єю, що переживає кризу подружньої невірності.
86. Кліше, яких рекомендується уникати при роботі з людьми, які переживають горе.
87. Технології консультування та терапії при переживанні втрати на певних етапах переживання горя.
88. Зміст понять: «наси́льство», «сексуальне наси́льство», «фізичне наси́льство», «психологічне наси́льство», «економі́чне наси́льство».
89. Фактори, що прив'язують жертву до насильника.
90. План сімейного консультування жертви насильства.

РЕКОМЕНДОВАНИЙ ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ

Список основних джерел

1. Максимова Н. Ю. Сімейне консультування : навч. посіб. / Н.Ю. Максимова. К. : ДП «Вид. дім «Персонал», 2011. 304 с. Бібліогр. : с. 300–302.
2. Павленко Т. Родини військових: Консультування та реабілітація. Практичний посібник.
3. Панок В.Г. Психологічне консультування: теорія та практика: навчально-методичний посібник / В.Г.Панок, І.М.Зварич, Я.В.Чаплак, О.М.Чернописький Чернівці: Чернівецький національний університет, 2011. 272с.
4. Прикладні аспекти практичної роботи з сім'єю. // Седих Кіра. Психологія сім'ї. – Київ: Академія, 2021.- 192 с.
5. Психологія емоцій та почуттів: підручник. / [О.М. Цільмак, Ю.І. Шмаленко Н.Е. Мілорадова, С.О. Гарькавець та ін.] за загальною ред. О.М. Цільмак, Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2024. – 420 с. з іл. – (Серія «Психотехнології»).
6. Цільмак О.М. Технології психологічного консультування : підручник / О. М. Цільмак ; підрозд. 2.4.2 у співавт. з А. Д. Онішкевич. — Одеса : Астропринт, 2023. — 212 с. з іл. — (Серія «Психотехнології») ISBN 978–966–927–907–1
7. Цільмак О.М., Лефтеров В.О. Психологія сім'ї та шлюбу: таблиці, схеми, коментарі : навчально-наочний підручник / за заг. ред. О. М. Цільмак. Київ : Видавництво Ліра-К, 2020, 266 с. - з іл.
11. Tsilmak, O., Shcherbakova, I., Berezka, S., Formaniuk, Y., Rudenko, L., & Mateiko, N. (2021). Classification of Professionally Important Abilities and Skills of a Counseling Psychologist. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 12 (1), 363-377. URL: <https://doi.org/10.18662/brain/12.1/187>
8. Fiese ВН. Introduction to three decades of family psychology: Perspectives toward the future. *J Fam Psychol.* 2017;31(1):1. doi:10.1037/fam000030
9. Parke RD. Family psychology: Past and future reflections on the field. *J Fam Psychol.* 2017;31(3):257-260. doi:10.1037/fam0000318
10. Tsilmak O.M. The methods of diagnosis the destructive forms of persons' behavior during family life by means of «to build a house» method. *Danish Scientific Journal.*, №21, 2019., P.53-56

Список допоміжних джерел

1. Алгоритм роботи військового психолога щодо психологічного забезпечення професійної діяльності особового складу Збройних Сил України (методичні рекомендації) / Міністерство оборони України, Наук.- дослід. центр гуманітар. проблем Збройних Сил України: Н.А. Агаєв, О.Г. Скрипкін, А.Б. Дейко, В.В. Поливаний, О.В. Евєрт. – К.: НДЦ ГП ЗС України, 2016. – 147 с
2. Гершанов О. Той, хто йде з тобою шляхом. Ізраїль, 2021. 22 с.
3. Доценко В.В. Психологія горя і втрати: історія становлення та сучасний

етап розвитку // Психологія кризових станів: наука і практика / Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 4-6 листопада 2021 року) / за ред. С. Д. Максименка, В. В. Турбан. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2021. С. 61-65.

4. Кокун О.М., Агаєв Н.А., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Остапчук В.В. Психологічна робота з військовослужбовцями - учасниками АТО на етапі відновлення: Методичний посібник. – К.: НДЦ ГП ЗСУ, 2017. – 282 с.

5. Кокун О.М., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Олійник В.О., Хоружий С.М., Ларіонов С.О., Сириця М.В. Особливості надання психологічної допомоги військовослужбовцям, ветеранам та членам їхніх сімей цивільними психологами : метод. посіб. К. 2023. 175 с.

6. Ломакін Г. Система соціально-психологічного супроводу людей, що зазнали наслідків травм війни. PMGP [інтернет]. 30, 9(2). доступний у: <https://uk.e-medjournal.com/index.php/psp/article/view/508>

7. Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи. Навчальний посібник. Том 2. / Загальна редакція: Л. Царенко. Київ. : ОБСЄ, 2018. 240 с. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/a/c/430829.pdf>

8. Психологічна допомога постраждалим внаслідок кризових травматичних подій. Методичний посібник / З. Г. Кісарчук, Я. М. Омельченко, Г. П. Лазос, Л. І. Литвиненко... Царенко Л. Г.; за ред. З. Г. Кісарчук. – К. : ТОВ —Видавництво —Логос, 2015 – 207 с.

9. Психологічна підтримка та допомога дітям, які пережили травматичні події. Навчально-методичний посібник / Автори-упоряд. : Н. Вааранен-Валконен, Н. Заварова, за заг. ред. О. Калашник. К.: 2022, 103 с.

10. Психологія індивідуальної роботи з військовослужбовцями: навчально-методичний посібник / А. Неурова, А. Романишин.– Київ. 2023. – 335 с.

11. Психологія сім'ї: підручник / за ред. В. М. Поліщука. Суми: Університетська книга, 2021. 248 с.

12. Робота з травмами війни. Український досвід : матеріали Першої всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 28–31 березня 2018 р.) / [за наук. ред. Л. А. Найдьонової, О. Л. Вознесенської, В. В. Савінова]. – К. : Золоті ворота, 2018. – 170 с.

13. Станчишин В. Для стосунків потрібні двоє. Київ : Віхола, 2021. 280 с.

14. Цільмак О. М. Алгоритм надання першої психологічної допомоги при панічній атаці. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття*: матеріали щорічної звітної Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченій 25-річчю Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчю Одеської школи права (17 червня 2022 р.) / Одеса : Гельветика, 2022. С.294-298

15. Цільмак О. М. Методика реалізації під час психологічного консультування методу Габріель Еттіген «WOOP»./ The 6 th International scientific and practical conference «Innovations and prospects of world science» (February 2-4, 2022) Perfect Publishing, Vancouver, Canada. 2022. 1072 p.(С. 620-

626) <https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2022/02/INNOVATIONS-AND-PROSPECTS-OF-WORLD-SCIENCE-2-4.02.22.pdf>

16. Цільмак О. М. Самопрезентаційні професійно важливі якості психолога-консультанта. *Theoretical and scientific bases of development of scientific thought*. The V International Science Conference, (Rome, Italy, February 16 – 19, 2021,). 685 p. (P.587-592

17. Цільмак О. М. Технологія застосування у процесі психологічного консультування методу Ч. Черчмена та Р. Акоффа «Дерево цілей». *Особистість і суспільство в цифрову еру: психологічний вимір*: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції.// Національний університет «Одеська юридична академія» (м. Одеса, 24 червня 2022 року) / Одеса : Гельветика, 2022. С.269-264

18. Цільмак О.М. Алгоритм проведення психодіагностичної методики «Зернятко». *Наука і освіта*. 2012. № 1 (Педагогіка). С. 75–79

19. Цільмак О.М. Класифікація психотехнологій. / О.М. Цільмак// матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції «Analysis of modern ways of development of science and scientific discussions» (29 листопада – 02 грудня 2022 р., Більбао, Іспанія)., С. 493-498 https://www.researchgate.net/profile/Nataliia-Khatniuk/publication/365806668_Hatnuk_NS_Marcenko_KD_Zarubiznij_dosvid_zastosuvanna_podatku_na_neruhome_majno_zaprovadzenna_pozitivnih_polozen_u_vit_ciznane_zakonodavstvo_X_Miznarodna_naukovo-practicna_konferencia_Analysis_of_modern/links/6385311e7b0e356feb9306df/Hatnuk-NS-Marcenko-KD-Zarubiznij-dosvid-zastosuvanna-podatku-na-neruhome-majno-zaprovadzenna-pozitivnih-polozen-u-vitciznane-zakonodavstvo-X-Miznarodna-naukovo-practicna-konferencia-Analysis-of-modern.pdf#page=496

20. Цільмак О.М. Методи корекції невпевненості у собі. *Наука і освіта*. 2011. № 10/CVI (Психологія). С.72–75

21. Цільмак О.М. Психологічні особливості егоцентричних особистісних установок. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна*. / Серія: Психологія., 2011. № 981. С.226– 232

22. Children and parents: media use and attitudes report, 2015. – URL: https://www.ofcom.org.uk/__data/assets/pdf_file/0024/78513/childrens_parents_nov2015.pdf.

23. Danby S.J., Flear M., Davidson C., Hatzigianni M. (eds.). *Digital Childhoods: Technologies and Children's Everyday Lives*. Springer,. 2018. – Vol. 22. – 1287 p.

24. Fiese BH. Introduction to three decades of family psychology: Perspectives toward the future. *J Fam Psychol*. 2017;31(1):1. doi:10.1037/fam0000301

25. Levant RF. Family psychology and the psychology of men and masculinities. *J Fam Psychol*. 2017;31(1):2-4. doi:10.1037/fam0000289

26. Oh J, Stewart AE, Phelps RE. Topics in the Journal of Counseling Psychology, 1963-2015. *J Couns Psychol*. 2017;64(6):604-615. doi:10.1037/cou0000218
Oh J, Stewart AE, Phelps RE. Topics in the Journal of Counseling Psychology, 1963-2015. *J Couns Psychol*. 2017;64(6):604-615. doi:10.1037/cou0000218

Ресурси відкритого доступу

1. <http://www.nbuv.gov.ua> – Національна бібліотека України імені В.І.Вернадського.
2. <https://dspace.onua.edu.ua> - Репозиторій (відкритий електронний архів) Національного університету «Одеська юридична академія».
3. <https://lib.iitta.gov.ua/view/divisions/ins=5Fspe=5Fped/> – Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка Національної академії педагогічних наук України
4. www.dnrb.gov.ua/ – Державна науково-педагогічна бібліотека України ім. В. О. Сухомлинського.
5. <https://www.apa.org> - American Psychological Association (APA).
6. <https://www.efpa.eu> - European Federation of Psychologists' Associations.
7. <https://iaapsy.org> - International Association of Applied Psychology

ДОДАТОК А

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ щодо оформлення дидактико-методичного комплексу «Психологічна скриня»

ВСТУП

Запровадження в освітній процес дидактико-методичного комплексу «Психологічна скриня» є провідною умовою практичної підготовки конкурентоспроможних компетентних фахівців у сфері надання психологічних послуг.

Метою дидактико-методичного комплексу «Психологічна скриня» є забезпечення випускників-психологів практичним психологічним інструментарієм.

Завданнями ДМК «ПС» є збір, систематизація та класифікація здобувачами за певними напрямками психологічної діяльності психолога:

- найбільш валідних методів, вправ, технік, бланків, методик їх проведення, зразків необхідних матеріалів до кожного методу тощо;
- протоколів надання психологічної допомоги;
- сертифікатів та дипломів додаткової психологічної освіти здобувачів;
- подяк та грамот здобувачів та ін.

Відповідно до напрямів психологічної діяльності цей комплекс повинен мати такі розділи як:

а) психодіагностика – у цьому розділі повинні міститися конкретні методики виявлення, вимірювання та оцінки індивідуальних психологічних характеристик особистості, соціально-психологічного клімату у колективі та тощо, бланки до них, ключі та інтерпретація;

б) психологічне консультування - у цьому розділі повинні міститися конкретні методики застосування певних методів, вправ, технік, бланки фіксації відповідей клієнта тощо;

в) психокорекція - в цьому розділі повинні міститися конкретні методики застосування певних тематичних методів, вправ, технік психологічної корекції;

г) психологічна просвіта - в цьому розділі повинні міститися конкретні просвітницькі брошури, структурно-логічні схеми, таблиці з поясненнями певних психічних феноменів (стадій горя, стадій розгортання конфлікту...), назви психологізованих кінострічок, які слід подивитися, назви літератури, які слід почитати тощо;

д) психологічна допомога особам в екстремальних та кризових ситуаціях - в цих розділах повинні міститися конкретні алгоритми дій психолога в екстремальних ситуаціях, протоколи кризової інтервенції, методики певних методів, вправ, технік для нормалізації, урегулювання та безпечного проживання

певних емоцій та станів тощо;

є) психопрофілактика - в цьому розділі повинні міститися конкретні науково-обґрунтовані рекомендації щодо попередження різноманітних психологічних проблем, вжиття заходів для збереження психічного здоров'я особистості та тощо.

Отже, зазначений комплекс:

По-перше, озброїть молодих фахівців психологічним інструментарієм.

По-друге, надасть можливості здобувачам пізнавати себе та інших під час апробації психологічного інструментарію.

Третє, дозволить сформуванню у здобувачів вищої психологічної освіти дидактико-методичну компетентність.

Четверте, посилить практичну складову освітнього процесу.

П'яте, дозволить молодому фахівцеві безболісно приступити до практичної діяльності.

Шосте, сприятиме самовизначенню психолога стосовно вибору певного психологічного напрямку психологічної допомоги.

Сьоме, сприятиме якості психологічної освіти.

Під час вивчення навчальної дисципліни «Основи психологічного консультування» здобувачі повинні оформити два розділи дидактико-методичного комплексу «Психологічна скриня», а саме:

1 розділ – Психотехнології психологічного консультування;

2 розділ - Психологічна просвіта: науково-практичні рекомендації;

3 розділ – Психодіагностичні методи.

1. Методичні рекомендації щодо структури ДМК «Психологічна скриня»

Дидактико-методичний комплекс «Психологічна скриня» повинен мати таку структуру:

Зміст

Розділ 1 «Психотехнології психологічного консультування»

Наприклад:

1.1 Прийняття рішень: методи, вправи та техніки

1.2. Цілепокладання: методи, вправи та техніки.

1.3. Робота з самоцінністю (самооцінкою) клієнта: методи, вправи та техніки.

1.4. Аналіз актуальної життєвої ситуації: методи, вправи та техніки.

1.5. Самосаботаж: методи, вправи та техніки.

1.6. Психотехнології для екологічного проживання емоцій, для унормування емоцій, врегулювання емоцій.

1.6.1. Психотехнології для роботи з тривогою

1.6.2. Психотехнології для роботи зі страхом

1.6.3. Психотехнології для роботи з фрустрацією

1.6.4. Психотехнології для роботи з агресією

- 1.6.5. Психотехнології для роботи з гнівом
- 1.6.6. Психотехнології для роботи зі станом горя
- 1.6.7. Психотехнології для роботи з злістю
- 1.6.8. Психотехнології для роботи з почуття провини

У першому розділі можуть міститися й інші підпункти та підрозділи.

Другий розділ «Психологічна просвіта: науково-практичні рекомендації та пам'ятки»

Наприклад:

- Пам'ятка щодо стадій горя.
- Пам'ятка щодо правил застосування дихальних вправ.
- Пам'ятка щодо екологічного проживання емоцій.
- Пам'ятка щодо безпечного унормування емоції (емоційної реакції, емоційного стану).
- Пам'ятка психологу для роботи з агресивним клієнтом.
- Пам'ятка психологу для роботи з маловмотивованим клієнтом.
- Пам'ятка психологу які фрази не можна говорити клієнту під час психологічного консультування.

У другому розділі можуть міститися й інші пам'ятки чи рекомендації для клієнтів та психологів.

Другий розділ «Психодіагностичні методи»

Наприклад:

- 1.1. Метод М. Боуена «Генограма».
- 1.2. Проективний тест В. Сатир «Скульптура сім'ї».
- 1.3. Метод «Сімейний простір».

2. Методичні вказівки до оформлення «Змісту» ДМК «Психологічна скриня»

Зміст

Розділ 1 «Психотехнології психологічного консультування» (вказівка на сторінку)

Наприклад:

- 1.1 Прийняття рішень: методи, вправи та техніки
 - Метод (назва, автор) (вказівка на сторінку)
 - Вправа (назва, автор) (вказівка на сторінку)
 - Техніка (назва, автор) (вказівка на сторінку)
- 1.2. Цілепокладання: методи, вправи та техніки.
 - Метод (назва, автор) (вказівка на сторінку)
 - Вправа (назва, автор) (вказівка на сторінку)
 - Техніка (назва, автор) (вказівка на сторінку)
- 1.3. Робота з самооцінністю (самооцінкою) клієнта: методи, вправи та техніки.
 - Метод (назва, автор) (вказівка на сторінку)

Вправа (назва, автор)	(вказівка на сторінку)
Техніка (назва, автор)	(вказівка на сторінку)
1.4. Аналіз актуальної життєвої ситуації: методи, вправи та техніки.	
Метод (назва, автор)	(вказівка на сторінку)
Вправа (назва, автор)	(вказівка на сторінку)
Техніка (назва, автор)	(вказівка на сторінку)
1.5. Самосаботаж: методи, вправи та техніки.	
Метод (назва, автор)	(вказівка на сторінку)
Вправа (назва, автор)	(вказівка на сторінку)
Техніка (назва, автор)	(вказівка на сторінку)
1.6. Психотехнології для екологічного проживання емоцій, для унормування емоцій, врегулювання емоцій.	
1.6.1. Психотехнології для роботи з тривогою	
Метод (назва, автор)	(вказівка на сторінку)
Вправа (назва, автор)	(вказівка на сторінку)
Техніка (назва, автор)	(вказівка на сторінку)
1.6.2. Психотехнології для роботи зі страхом	
Метод (назва, автор)	(вказівка на сторінку)
Вправа (назва, автор)	(вказівка на сторінку)
Техніка (назва, автор)	(вказівка на сторінку)
1.6.3. Психотехнології для роботи з фрустрацією	
Метод (назва, автор)	(вказівка на сторінку)
Вправа (назва, автор)	(вказівка на сторінку)
Техніка (назва, автор)	(вказівка на сторінку)
1.6.4. Психотехнології для роботи з агресією	
Метод (назва, автор)	(вказівка на сторінку)
Вправа (назва, автор)	(вказівка на сторінку)
Техніка (назва, автор)	(вказівка на сторінку)
1.6.5. Психотехнології для роботи з гнівом	
Метод (назва, автор)	(вказівка на сторінку)
Вправа (назва, автор)	(вказівка на сторінку)
Техніка (назва, автор)	(вказівка на сторінку)
1.6.6. Психотехнології для роботи зі станом горя	
Метод (назва, автор)	(вказівка на сторінку)
Вправа (назва, автор)	(вказівка на сторінку)
Техніка (назва, автор)	(вказівка на сторінку)
1.6.7. Психотехнології для роботи з злістю	
Метод (назва, автор)	(вказівка на сторінку)
Вправа (назва, автор)	(вказівка на сторінку)
Техніка (назва, автор)	(вказівка на сторінку)
1.6.8. Психотехнології для роботи з почуття провини	
Метод (назва, автор)	(вказівка на сторінку)
Вправа (назва, автор)	(вказівка на сторінку)
Техніка (назва, автор)	(вказівка на сторінку)
Другий розділ «Психологічна просвіта: науково-практичні	

рекомендації»

(вказівка на сторінку)

Наприклад:

Пам'ятка щодо стадій горя

(вказівка на сторінку)

Пам'ятка щодо правил застосування дихальних вправ (вказівка на сторінку)

Пам'ятка щодо екологічного проживання емоцій (вказівка на сторінку)

Пам'ятка щодо безпечного унормування емоції (емоційної реакції, емоційного стану)

Пам'ятка психологу для роботи з агресивним клієнтом.

Пам'ятка психологу для роботи з маловмотивованим клієнтом.

Пам'ятка психологу які фрази не можна говорити клієнту під час психологічного консультування

Третій розділ: Психодіагностичні методи

Наприклад:

Метод (назва, автор)

(вказівка на сторінку)

Метод (назва, автор)

(вказівка на сторінку)

Метод (назва, автор)

(вказівка на сторінку)

Список використаних джерел

(вказівка на сторінку)

Додатки

(вказівка на сторінку)

Примітка:

У Змісті, вказується назва методу, вправи, техніки та автор,... рекомендації (автор) та конкретні сторінки, де можна знайти.

В першому розділі в підрозділах та підпунктах повинно бути представлено не менше як по 3 методи (вправи чи техніки).

3. Методичні рекомендації щодо структурного оформлення методу, вправи, техніки

Метод (вправу чи техніку) слід оформлювати відповідно до дидактико-методичних правил. Отже, кожний метод (вправа чи техніка) повинна мати такі змістовні компоненти:

Метод (або вправа, або техніка): «Назва» (автор, посилання на першоджерело). Наприклад:

Метод: «Шість капелюхів мислення» (автор Едвард де Боно²).

1) Мета методу (або вправи, або техніки).

Примітка: Іноді можуть бути ще й завдання методу (або вправи, або техніки).

2) Необхідні матеріали.

Примітка: вказуються усі необхідні матеріали для забезпечення роботи з методом (вправою, технікою).

3) Необхідний час.

Примітка: вказується приблизний час, який необхідний для реалізації алгоритму застосування методу (вправи, техніки).

4) Інструкція (хід застосування).

² Джерело звідки узятий метод.

Примітка: вказується алгоритм застосування методу (вправи, техніки).

5) Додатки.

Примітка: надаються оригінали бланків відповідей клієнта, зразки бланків; бланки з домашнім завданням та тощо.

4. Методичні рекомендації щодо оформлення пам'яток та науково-практичних рекомендацій

Пам'ятки чи рекомендації повинні бути науковими, валідними, конкретними, чіткими, логічними.

Якщо здобувач копіїлював зміст пам'ятки, то обов'язково треба вказувати авторів. Тобто, якщо пункти пам'ятки не одного автора, то про це вказується в пунктах.

Не слід надавати тавтологічні рекомендації, тобто змістовно одна й та ж сама рекомендація не повинна бути представлена різними пунктами тільки тому, що автори різні. Слід взяти одну найбільш дотичну рекомендацію. Можна об'єднати авторів та надати узагальнену рекомендацію.

Наприклад.

6. Не слід придушувати чи витісняти емоції. (Іванов В.О.³; Сидоров С.І.⁴).

5. Методичні рекомендації щодо оформлення психодіагностичних методик (тестів, методів)

Метод (методику або тест) слід оформлювати відповідно до дидактико-методичних правил. Отже, кожний метод (тест) повинна мати такі змістовні компоненти:

Метод (тест, методика): «Назва» (автор, посилання на першоджерело).
Наприклад:

Методика «Генограма» (автор М. Боуен⁵).

- 1) Мета методики (тесту, методу).**
- 2) Призначення методики.**
- 3) Необхідний час.**
- 4) Інструкція (хід застосування).**
- 5) Текст опитувальника**
- 6) Бланк**
- 7) Обробка та інтерпретація результатів.**

³ Джерело звідки узятa рекомендація.

⁴ Джерело звідки узятa рекомендація.

⁵ Джерело звідки узятий метод.

6. Вимоги до загального оформлення дидактико-методичного комплексу «Психологічна скриня»

Рукопис дидактико-методичного комплексу «Психологічна скриня» друкується на аркушах білого паперу формату А4 (210х297 мм) з однієї сторони аркуша.

Інтервал – 1.0.

Шрифт - Times New Roman.

Розмір шрифту - 14.

Абзацний відступ – 1,0 знаків.

Бібліографічний опис списку використаних джерел оформлюється відповідно до вимог Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання».

Список використаних джерел має становити не менше - 30 найменувань.

Список використаних джерел не має містити застарілих праць, праць написаних російською мовою та виданих російськими та білоруськими видавництвами.

Приклади оформлення списку використаних джерел відповідно до ДСТУ

Книги. Приклад оформлення

До трьох авторів

Скидан О. В., Ковальчук О. Д., Янчевський В. Л. Підприємництво у сільській місцевості: довідник. Житомир, 2013. 321 с.

Чотири і більше авторів

Колективний автор

Основи марикультури / Грициняк І.І. та ін. Київ: ДІА, 2013. 172 с.

Багатотомне видання

Органічне виробництво і продовольча безпека: зб. матеріалів доп. учасн. III Міжнар. наук.-практ. конф. / Житомир. нац. агроєкол. ун-т. Житомир: Полісся, 2015. 648 с.

За редакцією

Генетика і селекція в Україні на межі тисячоліть: у 4 т. / гол. ред. В. В. Моргун. Київ: Логос, 2001. Т. 2. 636 с.

Автор і перекладач

Розділ книги

Сталий розвиток сільських територій: монографія / за ред. Т. Зінчук, Ю. Раманаускаса. Київ: Центр учбової літератури, 2019. 421 с.

Частина видання

Саблук П. Т. Напрямки розвитку економіки в аграрній сфері виробництва. Основи аграрного підприємництва / за ред. М. Й. Маліка. Київ, 2000. С. 5-15.

Тези доповідей, матеріали конференцій

Зінчук Т. О. Економічні наслідки впливу продовольчих органічних відходів на природні ресурси світу. Органічне виробництво і продовольча безпека: зб. матеріалів доп. учасн. II Міжнар. наук.-практ. конф. Житомир: Полісся, 2014. С. 103-108.

Статті з періодичних видань

Якобчук В. П. Стратегічні пріоритети інноваційного розвитку підприємництва в аграрній сфері. Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Сер. Економіка. 2013. Вип. 148. С. 31-34.

Шипуліна Ю. С. Товарна інноваційна політика: підручник. Суми: Університетська книга, 2007. 281 с. URL: <http://lib.sumdu.edu.ua/Books/1539.pdf> (дата звернення: 10.11.2017).

Про стандартизацію: Закон України від 11 лют. 2014 р. No 1315. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1315-18> (дата звернення: 02.11.2017).

Періодичні видання

Клітна М. Р., Брижань І. А. Стан і розвиток органічного виробництва та ринку органічної продукції в Україні. Ефективна економіка. 2013. No 10. URL: <http://www.m.nauka.com.ua/?op=1&j=efektyvnaekonomika&s=ua&z=2525> (дата звернення: 12.10.2017).

ДОДАТОК Б

ОПИТУВАЛЬНИК «АНАЛІЗ СІМЕЙНИХ ВЗАЄМИН» (АСВ)

В.В. Юстіцкіс та Е.Г. Ейдемільер

Метою методики: «Аналіз сімейного виховання» (АСВ) є вивчення досвіду батьків у вихованні дитини, виявлення помилок у батьківському вихованні та їх причин.

Процедура опитування

Інструкція:

Шановний батьку! Пропонований вам опитувальник містить твердження про виховання дітей. Твердження пронумеровані. Такі ж номери є у «Бланку для відповідей». Читайте по черзі твердження опитувальника.

Якщо Ви загалом погоджуєтесь з твердженням, то в «Бланку для відповідей» обведіть номер твердження кружечком.

Якщо Ви взагалі не згодні – закресліть цей номер у бланку.

Якщо дуже важко вибрати, напишіть на номері знак «?». Намагайтеся, щоб таких відповідей було більше 5.

У опитувальнику немає «неправильних» чи «правильних» тверджень.

Відповідайте так, як ви самі думаєте.

ТЕКСТ ОПИТУВАЛЬНИКА

(для батьків дітей віком 3-10 років)⁶

1. Все, що я роблю, я роблю заради мого сина (дочки).
2. У мене часто не вистачає часу позайматися із сином (дочкою) – поспілкуватися, погратись.
3. Мені доводиться дозволяти моїй дитині такі речі, які не дозволяють багато інших батьків.
4. Не люблю, коли син (дочка) приходить до мене із запитаннями. Найкраще, щоб здогадався сам (сама).
5. Наша дитина має більше обов'язків щодо догляду за собою та підтримання порядку, ніж більшість дітей її віку.
6. Моєї дитини дуже важко змусити зробити щось, чого вона не любить.
7. Завжди краще, якщо діти не думають про те, чи правильно чинять їхні батьки.
8. Мій син (дочка) легко порушує заборони.
9. Якщо хочеш, щоб твій(а) син(дочка) став(а) людиною, не залишай безкарною жодного її(її) поганого вчинку.
10. Якщо тільки можливо, намагаюся не карати сина (дочка).
11. Коли я в хорошому настрої, нерідко прощаю своєму синові (дочці) те, за що в інший час покарав би.

⁶ Взято зі сайту: <https://elenamatichina.ucoz.net/diagnost/asv.pdf>

12. Я люблю свого сина (дочка) більше, ніж люблю (любила) дружину (чоловіка).
13. Молодші діти мені подобаються більше за старших.
14. Якщо мій син (дочка) довго упирається або злиться, у мене буває почуття, що я вчинив (ла) по відношенню до нього неправильно.
15. У нас довго не було дитини, хоча ми на неї дуже чекали.
16. Спілкування з дітьми загалом стомлива справа.
17. У мого сина (дочки) є деякі якості, які нерідко виводять мене з себе.
18. Виховання мого сина (дочки) йшло б набагато краще, якби мій чоловік (дружина) не заважав би мені.
19. Більшість чоловіків легковажніші, ніж жінки.
20. Більшість жінок легковажніші, ніж чоловіки.
21. Мій син (дочка) для мене найголовніше у житті.
22. Часто буває, що я не знаю, що робить зараз моя дитина.
23. Якщо іграшка дитині подобається, я куплю її, скільки б вона не коштувала.
24. Мій син (дочка) незрозумілий(а). Легше самому двічі зробити, ніж один раз пояснити йому.
25. Моєму синові (дочці) нерідко доводиться (або доводилося раніше) наглядати за молодшим братом (сестрою).
26. Нерідко буває так: нагадую, нагадую синові (дочці) зробити щонебудь, а потім плюну і зроблю сам(а).
27. Батьки в жодному разі не повинні допускати, щоб діти помічали їхні слабкості та недоліки.
28. Мій син (дочка) сам(а) вирішує, з ким йому грати.
29. Діти мають не лише любити своїх батьків, а й боятися їх.
30. Я дуже рідко лаю сина (дочку).
31. У нашій суворості до сина (дочки) бувають великі коливання. Іноді ми дуже суворі, а іноді все дозволяємо.
32. Ми з дитиною розуміємо одне одного краще, ніж ми з чоловіком.
33. Мене засмучує, що мій син (дочка) дуже швидко стає дорослим.
34. Якщо дитина впирається через погане самопочуття, краще зробити так, як вона хоче.
35. Моя дитина росте слабкою та хворобливою.
36. Якби в мене не було дітей, я би домігся (домоглася) у житті набагато більшого.
37. У мого сина (дочки) є недоліки, які не виправляються, хоча я вперто з ними борюся.
38. Нерідко буває, що коли я караю мого сина (дочку), мій чоловік (дружина) відразу починає дорікати мені за зайву суворість і втішати його (її).
39. Чоловіки схильні до подружньої зради більше, ніж жінки.
40. Жінки схильні до подружньої зради більше, ніж чоловіки.
41. Турбота про сина (дочку) займають більшу частину мого часу.
42. Мені багато разів доводилося пропускати батьківські збори.

43. Прагну до того, щоб моя дитина була забезпечена краще, ніж інші діти.
44. Якщо побути в товаристві мого сина (дочки), можна стомитися.
45. Мені часто доводилося давати моєму синові (дочці) важкі для його віку доручення.
46. Моя дитина ніколи не прибирає за собою іграшки.
47. Головне, чому батьки можуть навчити своїх дітей – слухатися.
48. Моя дитина сама вирішує скільки, чого і коли їй їсти.
49. Чим суворіше батьки ставляться до дитини, тим краще для неї.
50. За характером я м'яка людина.
51. Якщо моєму синові (дочці) щось від мене потрібно, він (вона) намагається вибрати момент, коли я в хорошому настрої.
52. Коли я думаю про те, що колись мій син (дочка) виросте і я буду йому (їй) не потрібна, у мене псується настрій.
53. Чим старші діти, тим важче мати з ними справу.
54. Найчастіше впертість дитини буває викликана тим, що батьки не вміють до неї підійти.
55. Я постійно переживаю за здоров'я сина (дочки).
56. Якби я не мав дітей, моє здоров'я було б набагато краще.
57. Деякі дуже важливі недоліки мого сина (дочки) наполегливо не зникають, незважаючи на всі заходи.
58. Мій син (дочка) недолюблює мого чоловіка (дружину).
59. Чоловік гірше вміє розуміти почуття іншої людини, ніж жінка.
60. Жінка гірше може зрозуміти почуття іншої людини, ніж чоловік.
61. Заради мого сина (дочки) мені багато від чого в житті довелося та доводиться відмовлятися.
62. Батьки, які дуже багато метушаться навколо своїх дітей, викликають у мене роздратування.
63. Я витрачаю на мого сина (доньку) значно більше грошей, ніж на себе.
64. Не люблю, коли син (дочка) щось просить. Сам(а) краще знаю, чого йому (їй) більше треба.
65. У мого сина (дочки) важче дитинство, ніж у більшості його (її) товаришів.
66. Удома мій син (дочка) робить лише те, що йому (їй) хочеться, а не те, що треба.
67. Діти мають поважати батьків більше, ніж решту людей.
68. Якщо моя дитина не спить, коли їй належить, я не наполягаю.
69. Я суворіше ставлюся до свого сина (дочки), ніж інші батьки до своїх дітей.
70. Від покарань мало користі.
71. Члени нашої родини неоднаково суворі із сином (дочкою). Одні балують, інші, навпаки, дуже суворі.
72. Мені хотілося б, щоб мій син (дочка) не любив(ла) нікого, крім мене.
73. Мені подобаються маленькі діти, тому я не хотів би, щоб вони занадто швидко дорослішали.
74. Часто я не знаю, як правильно вчинити з моїм сином (дочкою).

75. У зв'язку з поганим здоров'ям сина (дочки) нам доводиться йому (їй) багато чого дозволяти.
76. Виховання дітей – важка та невдячна праця. Їм віддаєш усе, а натомість не отримуєш нічого.
77. З моїм сином (дочкою) мало допомагає добре слово. Єдиний засіб – це постійні суворі покарання.
78. Мій чоловік (дружина) намагається налаштувати сина (доньку) проти мене.
79. Чоловіки частіше ніж жінки діють безрозсудно, не обміркувавши наслідків.
80. Жінки частіше, ніж чоловіки, діють безрозсудно, не обміркувавши наслідків.
81. Я весь час думаю про мого сина (доньку), про його (її) справи, здоров'я тощо.
82. Так повелося, що про дитину я згадую, якщо вона щось накоїла або з нею щось трапилося.
83. Мій син (дочка) вміє добитися від мене того, чого він (вона) хоче.
84. Мені більше подобаються тихі та спокійні діти.
85. Намагаюся якомога раніше привчити дитину допомагати по дому.
86. У мого сина (доньки) мало обов'язків по дому.
87. Навіть якщо діти впевнені, що батьки не мають рації, вони мають робити так, як кажуть старші.
88. У нашій сім'ї так заведено, що дитина робить те, що хоче.
89. Бувають випадки, коли найкраще покарання – ремінь.
90. Багато недоліків у поведінці моєї дитини пройдуть самі по собі, з віком.
91. Коли наш син (донька) щось накоїть, ми беремося за нього (її). Якщо все тихо, ми знову даємо йому спокій.
92. Якби мій син не був моїм сином, а я була би молодшою, то напевно я би в нього закохалася.
93. Мені цікавіше говорити з маленькими дітьми, ніж із дорослими.
94. У недоліках мого сина (дочки) винен (на) я сам (а), тому, що не умів (ла) його (її) виховувати.
95. Тільки завдяки нашим величезним зусиллям наш(а) син (донька) залишився (залишилася) жити.
96. Нерідко я заздрю тим, хто живе без дітей.
97. Якщо надати моєму синові (доньці) свободу, він негайно використовує це на шкоду собі або оточуючим.
98. Нерідко буває, що я говорю синові (дочці) одне, а чоловік (дружина) спеціально говорить навпаки.
99. Чоловіки частіше за жінок думають тільки про себе.
100. Жінки частіше, ніж чоловіки, думають лише про себе.
101. Я витрачаю на сина (дочка) більше сил та часу, ніж на себе.
102. Я досить мало знаю про справи сина (доньки).
103. Бажання мого сина (доньки) для мене – закон.

104. Мій син (донька) дуже любить спати зі мною.
105. У мого сина (доньки) поганий шлунок.
106. Батьки потрібні дитині, лише поки вона не виросла. Потім вона рідше згадує про них.
107. Заради сина (дочки) я пішов би на будь-яку жертву.
108. Моєму синові (дочці) потрібно приділяти значно більше часу, ніж я можу.
109. Мій син (дочка) вміє бути таким милим, що я йому все прощаю.
110. Мені б хотілося, щоб син (донька) женився (вийшла заміж) пізніше, після 30 років.
111. Руки та ноги мого сина (доньки) часто бувають дуже холодними.
112. Більшість дітей – маленькі егоїсти. Вони зовсім не думають про здоров'я та почуття своїх батьків.
113. Якщо не віддавати моєму синові (дочці) увесь час і сили, то все може погано скінчитися.
114. Коли все гаразд, я найменше цікавлюся справами сина (дочки).
115. Мені дуже важко сказати своїй дитині «ні».
116. Мене засмучує, що мій син (дочка) все менше потребує мене.
117. Здоров'я мого сина (дочки) гірше, ніж у більшості інших дітей.
118. Багато дітей відчують дуже мало подяки по відношенню до батьків.
119. Мій син (дочка) не може обходитися без моєї постійної допомоги.
120. Більшу частину свого часу син (дочка) проводить поза домом – у яслах, дитячому садку, у родичів.
121. У мого сина (дочки) цілком вистачає часу на ігри та розваги.
122. Крім мого сина (доньки), мені більше ніхто на світі не потрібний.
123. У мого сина (доньки) уривчастий і неспокійний сон.
124. Нерідко думаю, що я дуже рано одружився (вийшла заміж).
125. Все, чому навчилася моя дитина до теперішнього часу, сталося лише завдяки моїй постійній допомозі.
126. Справами сина (дочки) переважно займається мій чоловік (дружина).
127. Я не можу згадати, коли востаннє відмовив(а) своїй дитині в купівлі якоїсь речі (морозиво, цукерки, пепсі і т. д.).
128. Мій син сказав мені: «Виросту, одружуся з тобою, мамо».
129. Мій син (дочка) часто хворіє.
130. Сім'я не допомагає, а ускладнює моє життя.

ТЕКСТ ОПИТУВАЛЬНИКА «АНАЛІЗ СІМЕЙНИХ ВЗАЄМИН»
(для батьків підлітків віком від 11 до 21 року)

1. Все, що я роблю, я роблю заради мого сина (дочки).
2. У мене часто не вистачає часу позайматися із сином (дочкою) чимось цікавим – кудись піти разом, про що-небудь довше поговорити.
3. Мені доводиться дозволяти моїй дитині такі речі, які не дозволяють багато інших батьків.
4. Не люблю, коли син (дочка) приходить до мене із запитаннями. Найкраще, щоб здогадався (лася) сам (сама).
5. Наша дитина має більше обов'язків, ніж більшість її товаришів.
6. Мого сина (доньку) дуже важко змусити щось зробити по дому.
7. Завжди краще, якщо діти не думають про те, чи правильні погляди їхніх батьків.
8. Мій син (донька) повертається увечері тоді, коли хоче.
9. Якщо хочеш, щоб твій син (дочка) став (ла) людиною, не залишай безкарною жодного його (її) поганого вчинку.
10. Якщо тільки можливо, намагаюся не карати сина (доньку).
11. Коли я в хорошому настрої, нерідко прощаю своєму (своїй) синові (дочці) те, за що в інший час покарав (ла) би.
12. Я люблю свого сина (дочку) більше, ніж дружина.
13. Молодші діти мені подобаються більше за старших.
14. Якщо мій син (дочка) довго упирається або злиться, у мене буває почуття, що я вчинив по відношенню до нього (неї) неправильно.
15. У нас довго не було дитини, хоча ми на неї дуже чекали.
16. Спілкування з дітьми загалом досить стомлююча справа.
17. У мого сина (дочки) є деякі якості, які виводять мене з себе.
18. Виховання мого сина (дочки) йшло би набагато краще, якби мій чоловік (дружина) не заважав (ла) би мені.
19. Більшість чоловіків легковажніші, ніж жінки.
20. Більшість жінок легковажніші, ніж чоловіки.
21. Мій син (дочка) для мене найголовніше у житті.
22. Часто буває, що я не знаю, що робить зараз мій син (дочка).
23. Намагаюся купити своєму синові (дочці) такий одяг, який він (вона) сам (а) хоче, навіть якщо він дорогий.
24. Мій син (дочка) незрозумілий(а). Легше самому двічі зробити, ніж один раз пояснити йому.
25. Моєму синові (дочці) нерідко доводиться (або доводилося раніше) наглядати за молодшим братом (сестрою).
26. Нерідко буває так: нагадую, нагадую синові (дочці) зробити що-небудь, а потім плюю і зроблю сам(а).
27. Батьки в жодному разі не повинні допускати, щоб діти помічали їхні слабкості та недоліки.

28. Мій син (дочка) сам(а) вирішує, з ким йому (їй) спілкуватися.
29. Діти мають не лише любити своїх батьків, а й боятися їх.
30. Я дуже рідко лаю сина (доньку).
31. У нашій суворості до сина (доньки) бувають великі коливання. Іноді ми дуже суворі, а іноді все дозволяємо.
32. Ми з сином розуміємо одне одного краще, ніж ми з чоловіком.
33. Мене засмучує, що мій син (дочка) дуже швидко стає дорослим.
34. Якщо дитина упирається, тому що погано почувається, найкраще зробити так, як вона хоче.
35. Моя дитина росла слабкою і хворобливою.
36. Якби в мене не було дітей, я би міг (могла) досягнути у житті набагато більшого.
37. У мого сина (доньки) є слабкості, які не виправляються, хоча я вперто з ними борюся.
38. Нерідко буває, що коли я караю мого сина (доньку), мій чоловік (дружина) відразу починає дорікати мені за зайву суворість і втішати його (її).
39. Чоловіки більше схильні до подружньої зради, ніж жінки.
40. Жінки більше схильні до подружньої зради, ніж чоловіки.
41. Турботи про сина (доньку) займають більшу частину мого часу.
42. Мені багато разів доводилося пропускати батьківські збори.
43. Намагаюся купити йому (їй) все те, що він (вона) хоче, навіть якщо це коштує дорого.
44. Якщо довше побути в товаристві мого сина (дочки), можна втомитися.
45. Мені багато разів доводилося доручати моєму синові (дочці) важливі та важкі справи.
46. На мого сина (доньку) не можна покластися у серйозній справі.
47. Головне, чому батьки можуть навчити своїх дітей – слухатися.
48. Мій син (дочка) сам(а) вирішує, курити йому (їй) чи ні.
49. Чим суворіші батьки до дитини, тим краще для неї.
50. За характером я м'яка людина.
51. Якщо моєму синові (дочці) щось від мене потрібно, він (вона) намагається вибрати момент, коли я в гарному настрої.
52. Коли я думаю про те, що колись мій син (дочка) виросте і я буду йому (їй) не потрібна, у мене псується настрій.
53. Чим старші діти, тим важче мати з ними справу.
54. Найчастіше впертість дитини буває викликана тим, що батьки не вміють до неї підійти.
55. Я постійно переживаю за здоров'я сина (доньки).
56. Якби я не мав дітей, моє здоров'я було би набагато краще.
57. Деякі дуже важливі недоліки мого сина (доньки) наполегливо не зникають, незважаючи на всі заходи.
58. Мій син (дочка) недолюблює мого чоловіка (дружину).
59. Чоловік гірше вміє розуміти почуття іншої людини, ніж жінка.

60. Жінка гірше може зрозуміти почуття іншої людини, ніж чоловік.
61. Заради мого сина (доньки) мені в житті багато від чого довелося відмовитися.
62. Бувало, що я не дізнавався про зауваження або двійку в щоденнику, тому що не подивився щоденник.
63. Я витрачаю на мого мою сина (доньку) значно більше грошей, ніж на себе.
64. Не люблю, коли син (донька) щось просить. Сам(а) краще знаю, чого йому (їй) більше треба.
65. У мого сина (доньки) важче дитинство, ніж у більшості його (її) товаришів.
66. Вдома мій син (дочка) робить лише те, що йому (їй) хочеться, а не те, що треба.
67. Діти мають поважати батьків більше, ніж решту людей.
68. Мій син (дочка) сам(а) вирішує, на що йому (їй) витратити свої гроші.
69. Я суворіше ставлюся до свого сина (дочки), ніж інші батьки до своїх.
70. Від покарань мало користі.
71. Члени нашої родини неоднаково суворі із сином (дочкою). Одні балують, інші, навпаки, дуже суворі.
72. Мені хотілося б, щоб мій син (дочка) не любив(а) нікого, крім мене.
73. Коли мій син (дочка) був маленьким, він (вона) мені подобався більше, ніж тепер.
74. Часто я не знаю, як правильно вчинити з моїм сином (дочкою).
75. У зв'язку з поганим здоров'ям сина (дочки) нам доводилося в дитинстві багато дозволяти йому (їй).
76. Виховання дітей – важка та невдячна праця. Їм віддаєш усе, а натомість не отримуєш нічого.
77. З моїм сином (дочкою) мало допомагає добре слово. Єдиний засіб – це суворі постійні покарання.
78. Мій чоловік (дружина) намагається налаштувати сина (дочка) проти мене.
79. Чоловіки частіше ніж жінки діють безрозсудно, не обміркувавши наслідків.
80. Жінки частіше, ніж чоловіки, діють безрозсудно, не обміркувавши наслідків.
81. Я весь час думаю про мого сина (доньку), про його (її) справи, здоров'я тощо.
82. Нерідко мені доводиться (або доводилося) підписуватись у щоденнику за кілька тижнів відразу.
83. Мій син (донька) вміє добитися від мене того, чого хоче.
84. Мені більше подобаються тихі та спокійні діти.
85. Мій син (донька) багато допомагає мені (вдома, на роботі).
86. У мого сина (доньки) мало обов'язків по дому.
87. Навіть якщо діти впевнені, що батьки не мають рації, вони мають робити так, як кажуть старші.
88. Виходячи з дому, мій син (дочка) рідко каже, куди він (вона) йде.

- 89.Бувають випадки, коли найкраще покарання – ремінь.
- 90.Багато недоліків у поведінці мого сина (дочки) пройшли самі собою з віком.
- 91.Коли наш син (дочка) щось наробить, ми беремося за нього (її). Якщо все тихо, ми знову даємо йому спокій.
- 92.Якби мій син не був би моїм сином, а я була б молодшою, то я напевно в нього закохалася.
- 93.Мені цікавіше говорити з маленькими дітьми, ніж із дорослими.
- 94.У недоліках мого сина (дочки) винна я сам(а), тому що не зумів (ла) його (її) виховати.
- 95.Тільки завдяки нашим величезним зусиллям син (донька) залишився (залишилась) жити.
- 96.Нерідко заздрю тим, хто живе без дітей.
- 97.Якщо надати моєму синові (дочці) свободу, він (вона) негайно використовує це на шкоду собі чи оточуючим.
- 98.Нерідко буває, що якщо я говорю синові (дочці) одне, а чоловік (дружина) спеціально говорить навпаки.
- 99.Чоловіки частіше за жінок думають тільки про себе.
100. Жінки частіше, ніж чоловіки, думають лише про себе.
101. Я витрачаю на сина (доньку) більше сил та часу, ніж на себе.
102. Я досить мало знаю про справи сина (дочки).
103. Бажання мого сина (дочки) для мене – закон.
104. Коли мій син був маленький, він дуже любив спати зі мною.
105. У мого сина (доньки) поганий шлунок.
106. Батьки потрібні дитині, лише поки вона не виросла. Потім він рідше згадує про них.
107. Заради сина (доньки) я пішов (пішла) на будь-яку жертву.
108. Моєму синові (доньці) потрібно приділяти значно більше часу, ніж я можу.
109. Мій син (донька) вміє бути таким (ою) милим (ою), що я йому (їй) все прощаю.
110. Мені б хотілося, щоб син одружився пізніше, після 30 років.
111. Руки та ноги мого сина (доньки) часто бувають дуже холодними.
112. Більшість дітей – маленькі егоїсти. Вони зовсім не думають про здоров'я та почуття своїх батьків.
113. Якщо не віддавати моєму синові (доньці) весь час і сили, то все може погано скінчитися.
114. Коли все гаразд, я найменше цікавлюся справами сина (доньки).
115. Мені дуже важко сказати своїй дитині «ні».
116. Мене засмучує, що мій син (донька) все менше потребує мене.
117. Здоров'я мого сина (доньки) гірше, ніж у більшості його (її) однолітків.
118. Багато дітей відчувають дуже мало подяки по відношенню до батьків.
119. Мій син (донька) не може обходитися без моєї постійної допомоги.
120. Більшість свого вільного часу син (дочка) проводить поза домом.

121. У мого сина (доньки) дуже багато часу на розваги.
122. Крім мого сина, мені більше ніхто на світі не потрібний.
123. У мого сина (доньки) уривчастий і неспокійний сон.
124. Нерідко думаю, що дуже рано одружився (вийшла заміж).
125. Все, чому навчилася моя дитина до теперішнього моменту (у навчанні, в роботі або в чомусь іншому), вона досягла тільки завдяки моїй постійній допомозі.
126. Справами сина (дочки) переважно займається мій чоловік (дружина).
127. Закінчивши уроки (або прийшовши додому з роботи), мій син (дочка) займається тим, що йому (їй) подобається.
128. Коли я бачу або уявляю сина з дівчиною, у мене псується настрій.
129. Мій син (донька) часто хворіє.
130. Сім'я не допомагає, а ускладнює моє життя.

Бланк для відповідей

П.І.Б..

Ф.І. сина (дочки)___

Хто заповнював (батько, мати, інший вихователь)

1	21	41	61	81	Г+	7
2	22	42	62	82	Г-	8
3	23	43	63	83	У+	8
4	24	44	64	84	У-	4
5	25	45	65	85	Т+	4
6	26	46	66	86	Т-	4
7	27	47	67	87	З+	4
8	28	48	68	88	З-	3
9	29	49	69	89	С+	4
10	30	50	70	90	С-	4
11	31	51	71	91	Н	5
12	32	52	72	92	РРЧ	6
13	33	53	73	93	ПДК	4
14	34	54	74	94	ВН	5
15	35	55	75	95	ФУ	6
16	36	56	76	96	НРЧ	7
17	37	57	77	97	ПНК	4
18	38	58	78	98	ВК	4
19	39	59	79	99	ПЖК	4
20	40	60	80	100	ПМК	4
101	107	113	119	125	Г+	
102	108	114	120	126	Г-	
103	109	115	121	127	У+	
104	ПО	116	122	128	РРЧ	
105	111	117	123	129	ФУ	
106	112	118	124	130	НРЧ	

Примітка:

«Г+» – гіперпротекція;	«Г-» – гіпопротекція;
«У+» – потурання;	«У-» – ігнорування потреб дитини;
«Т+» – надмірність вимог;	«Т-» – недостатність обов'язків дитини;
«З+» – надмірність вимог – заборон;	«З-» – Недостатність вимог - заборон до дитини;
«С+» – надмірність санкцій;	«С-» – мінімальність санкцій;
«Н» – нестійкість стилю виховання:	
«Н+» – гіперпротенція;	«Н-» – гіпопротекція;

Діагностика типів сімейного виховання Обробка результатів

Бланк реєстрації відповідей складено так, що номери відповідей, що належать до однієї шкали, розташовані в одному рядку (щоправда, для деяких шкал таких рядків два — вгорі та внизу).

У крайньому правому стовпці вказано скорочені назви шкал.

Праворуч від скороченої назви шкал вказано діагностичне значення кожної шкали.

Так, наприклад, відповіді на питання 1, 21, 41, 61 і 81, а також 101, 107, 113, 119, 125 (всього десять питань) відносяться до шкали Г+ (гіперпротекція), діагностичне значення якої дорівнює 7.

Для підрахунку балів за кожною шкалою необхідно підрахувати кількість обведених у відповідному рядку номерів.

Якщо назви шкал підкреслені, як, наприклад, Г+, то результату необхідно додати число балів за додатковою шкалою, що у нижній частині бланка і позначена тими самими буквами.

Якщо кількість балів досягає або перевищує діагностичне значення, то у батька, що обстежується, діагностується відповідна особливість стилю виховання.

У випадках, коли на бланках досліджуваних не діагностується жодна зі шкал, можна зробити два висновки:

1) виховні дії батьків швидше відносяться до адекватних, ніж до патологізуючих;

2) однак можливо, що батьки давали відповіді, які соціально схвалюються.

При виявленні кількох особливостей (відхилень) виховання слід звернутися до Таблиці «Діагностика типів негармонічного (патологізуючого) сімейного виховання» задля встановлення конкретного типу сімейного виховання, що є у поведінці даного батька.

Таблиця «Діагностика типів негармонічного (патологізуючого) сімейного виховання»

Назва шкал	Стійкі сполучення особливостей виховного процесу				
	Рівень протекції (Г+, Г-)	Повнота задоволення потреб (У+, У-)	Ступінь пред'явлення претензій (Т+, Т-)	Ступінь заборон (З+, З-)	Ступінь санкцій (С+, С-)
потураюча гіперпротекція	+	+	-	-	-
домінуюча гіперпротекція	+	±	+	+	+
підвищена моральна відповідальність	+	-	+	+	+
емоційне заперечення	-	-	+	+	+
жорстоке поводження	-	-	+	±	+
гіпопротекція	-	-	-	-	±

Примітка:

«+» – означає надмірну вираженість відповідної риси виховання;

«-» – недостатню вираженість;

«±» – означає, що з даному типі виховання можливі як надмірність, так й недостатність чи невираженість.

Інтерпретація результатів

Опис шкал

Дано опис шкал опитувальника АСВ, призначених для діагностики типів негармонічного виховання.

Рівень протекції у процесі виховання (шкали Г+ та Г-)

Йдеться про те, скільки сил, уваги, часу приділяють батьки під час виховання дитини. Спостерігаються два рівні протекції: надмірна (гіперпротекція) та недостатня (гіпопротекція).

Гіперпротекція (шкала Г+).

При гіперпротекції батьки приділяють дитині дуже багато часу, сил і уваги, і її виховання стало центральною справою їхнього життя. Типові висловлювання таких батьків використані для розробки справжньої шкали (твердження шкали Г+ опитувальника АСВ).

Гіпопротекція (шкала Г-).

Ситуація, коли дитина чи підліток опиняється на периферії уваги батька, до нього «не доходять руки», батькові «не до нього». Дитина часто випадає у них з очей. За нього беруться лише іноді, коли трапляється щось серйозне.

Ступінь задоволення потреб дитини (шкали У+ та У-)

Йдеться про те, якою мірою діяльність батьків націлена на задоволення потреб дитини, як матеріально-побутових (у харчуванні, одязі, предметах розваги), так і духовних – насамперед у спілкуванні з батьками, у їхній любові

та увазі. Ця риса сімейного виховання принципово відрізняється від рівня протекції, оскільки характеризує міру зайнятості батьків вихованням дитини, а ступінь задоволення її потреб. Так зване «спартанське виховання» є прикладом високого рівня протекції (оскільки батько багато займається вихованням) та низького рівня задоволення потреб дитини. У міру задоволення потреб можливі два відхилення.

Потурання (шкала У+).

Про потурання ми говоримо в тих випадках, коли батьки прагнуть максимального і некритичного задоволення будь-яких потреб дитини чи підлітка. Вони «балують» його. Будь-яке його бажання – для них закон. Пояснюючи необхідність такого виховання, батьки наводять аргументи, що є типовою раціоналізацією, - «слабкість дитини», її винятковість, бажання дати йому те, чого сам був позбавлений свого часу батьками, що дитина росте без батька тощо. Типові висловлювання наведено у шкалі У+. При потуранні батьки несвідомо проєктують дітей свої раніше незадоволені потреби і шукають способи замісного задоволення їх з допомогою виховних дій.

Ігнорування потреб дитини (шкала У-).

Цей стиль виховання характеризується недостатнім прагненням батька до задоволення потреб дитини. Найчастіше страждають у своїй духовні потреби, особливо потреба у емоційному контакті, спілкуванні з батьком.

Кількість та якість вимог до дитини в сім'ї (шкали Т+, Т- та 3+, 3-)

Вимоги до дитини – невід'ємна частина виховного процесу. Вони виступають, по-перше, як обов'язків дитини, тобто. у тих завданнях, що він виконує, – навчання, догляд у себе, що у організації побуту, допомогу іншим членам сім'ї. По-друге, це вимоги-заборони, які встановлюють, чого дитина не повинна робити. Нарешті, невиконання вимог дитиною може спричинити застосування санкцій із боку батьків – від м'якого засудження до суворих покарань. Форми порушень системи вимог до дитини різні, тому висловлювання батьків, що відбивають їх, представлені у низці шкал: Т+, Т-; 3+, 3-; С+, С-.

Вимоги-обов'язки – це перелік повсякденних обов'язків дитини стосовно себе та інших членів сім'ї.

Надмірність вимог-обов'язків (шкала Т+).

Саме ця якість є основою типу негармонічного виховання «підвищена моральна відповідальність». Вимоги до дитини в цьому випадку дуже великі, непомірні, не відповідають її можливостям і не тільки не сприяють повноцінному розвитку її особистості, але, навпаки, є ризиком психотравматизації.

Недостатність вимог-обов'язків дитини (шкала Т-).

У цьому випадку дитина має мінімальну кількість обов'язків у сім'ї. Ця особливість виховання проявляється у висловлюваннях батьків про те, як важко залучити дитину до будь-якої справи вдома.

Вимоги-заборони, тобто. вказівки те що, що дитині не можна робити, визначають передусім ступінь її самостійності, можливість самому вибирати спосіб поведінки. І тут можливі два ступені відхилення: надмірність та недостатність вимог-заборон.

Надмірність вимог-заборон (шкала 3+).

Такий підхід може бути основою типу негармонічного виховання – «домінуюча гіперпротекція». У цій ситуації дитині «все не можна». Їй пред'являється безліч вимог, що обмежують її свободу і самостійність. У стенічних дітей та підлітків таке виховання форсує реакції опозиції та емансипації, у менш стенічних зумовлює розвиток рис сензитивної та тривожно-недовірливої (психастенічної) акцентуації. Типові висловлювання батьків відображають їх страх перед будь-якими проявами самостійності дитини. Цей страх проявляється у різкому перебільшенні наслідків, яких може призвести хоча б незначне порушення заборон; а також у прагненні придушити самостійність думки дитини.

Недостатність вимог-заборон до дитини (шкала 3-).

І тут дитині «все можна». Навіть якщо й існують якісь заборони, дитина чи підліток легко їх порушує, знаючи, що з неї ніхто не спитає. Він сам визначає коло своїх друзів, час їжі, прогулянок, свої заняття, час повернення увечері, питання куріння та вживання спиртних напоїв. Він нізащо не звітує перед батьками. Батьки у своїй не хочуть, чи можуть встановити якісь рамки у його поведінці. Дане виховання стимулює розвиток гіпертимного типу особистості підлітка і особливо нестійкого типу.

Суворість санкцій (покарань) за порушення вимог дитиною (шкали С+ та С-)

Надмірність санкцій (шкала С+) (тип виховання «жорстке поводження»).

Для батьків характерні прихильність до застосування суворих покарань, надмірне реагування навіть на незначні порушення поведінки. Типові висловлювання батьків відбивають їх переконання у корисності для дітей та підлітків максимальної суворості.

Мінімальність санкцій (шкала С-).

Ці батьки воліють обходитися або без покарань, або застосовують їх вкрай рідко. Вони сподіваються на заохочення, сумніваються у результативності будь-яких покарань.

Нестійкість стилю виховання (шкала Н)

Під таким вихованням ми розуміємо різку зміну стилю прийомів, що є перехід від дуже строгого до ліберального і потім, навпаки, перехід від значної уваги до дитини до емоційного відкидання її батьками.

Нестійкість іміджу виховання, на думку К. Леонгарда, сприяє формуванню таких рис характеру, як впертість, схильність протистояти будь-якому авторитету, і є нерідкою ситуацією в сім'ях дітей та підлітків з відхиленнями характеру.

Батьки, як правило, визнають факт незначних коливань у вихованні дитини, проте недооцінюють розмах та частоту цих коливань.

Розширення сфери батьківських почуттів (шкала РРЧ)

Порушення виховання, що обумовлюється, - підвищена протекція (потураюча або домінуюча).

Дане джерело порушення виховання виникає найчастіше тоді, коли подружні відносини між батьками через будь-які причини виявляються порушеними: дружина немає – смерть, розлучення, або стосунки з ним не задовольняють батька, що грає основну роль у вихованні (невідповідність характерів, емоційна холодність та ін.). Нерідко при цьому мати, рідше – батько, самі того чітко не усвідомлюючи, хочуть, щоб дитина, а потім підліток став для них чимось більшим, ніж просто дитиною. Батьки хочуть, щоб він задовольнив хоча б частину потреб, які у звичайній сім'ї мають бути задоволені у психологічних відносинах подружжя, – потреба у взаємній винятковій прихильності, частково – еротичні потреби.

Мати нерідко цурається цілком реальної можливості повторного заміжжя. З'являється прагнення віддати дитині (підлітку) – частіше протилежної статі – «всі почуття, все кохання». У дитинстві стимулюється еротичне ставлення до батьків – ревності, дитяча закоханість. Коли дитина досягає підліткового віку, у батька виникає страх перед самостійністю підлітка. З'являється прагнення утримати його за допомогою потураючої або домінуючої гіперпротекції.

Прагнення розширення сфери батьківських почуттів з допомогою включення еротичних потреб у відносини матері та дитини, зазвичай, нею не усвідомлюється. Ця психологічна установка проявляється побічно, зокрема у висловлюваннях, що їй ніхто не потрібен, крім сина, і в характерному протиставленні ідеалізованих нею власних відносин із сином, що не задовольняє її стосунків із чоловіком. Іноді такі матері усвідомлюють свою ревність до подруг сина, хоча частіше вони висувають її у вигляді численних причіпок до них.

Перевага у підлітка дитячих якостей (шкала ГДК)

Обумовлене порушення виховання - потураюча гіперпротекція. У цьому випадку у батьків спостерігається прагнення ігнорувати подорослішання дітей, стимулювати збереження таких дитячих якостей, як безпосередність, наївність, грайливість. Для таких батьків підліток досі маленький. Нерідко вони відкрито визнають, що малі діти взагалі їм подобаються більше, що з великими не так цікаво. Страх чи небажання дорослішання дітей може бути пов'язаний з особливостями біографії самого батька (він мав молодшого брата чи сестру, у яких свого часу перемістилася любов батьків, у зв'язку з чим свій старший вік сприймався як нещастя).

Розглядаючи підлітка як «ще маленького», батьки знижують рівень вимог щодо нього, створюючи потураючу гіперпротекцію, цим стимулюючи розвиток психічного інфантилізму.

Виховна невпевненість батька (шкала ВН)

Обумовлене порушення виховання – потураюча гіперпротекція чи навіть знижений рівень вимог.

Виховну невпевненість батька можна було назвати «слабким місцем» особистості батька. У цьому випадку відбувається перерозподіл влади у сім'ї між батьками та дитиною (підлітком) на користь останнього. Батько «йде на поводу» у дитини, поступається навіть у тих питаннях, у яких поступатися, на його думку, ніяк не можна. Це тому, що підліток зумів знайти до свого батька підхід, намацав його «слабке місце» і домагається собі у цій ситуації «мінімум вимог – максимум

прав». Типова комбінація в такій сім'ї - жвавий, впевнений у собі підліток (дитина), сміливо висуває вимоги, і нерішучий, що звинувачує себе у всіх невдачах з ним, батько.

У одних випадках «слабке місце» обумовлено психостенічними рисами особистості батька. У інших – певну роль формуванні цієї особливості могли зіграти відносини батька з його власними батьками. У певних умовах діти, виховані вимогливими, егоцентричними батьками, ставши дорослими, бачать у своїх дітях таку ж вимогливість і егоцентричність, відчують стосовно них те саме почуття «неоплатного боржника», що відчували раніше стосовно своїх батьків.

Характерна риса висловлювань таких батьків – визнання ними безліч помилок, скоєних у вихованні. Вони бояться впертості, опору своїх дітей і знаходять чимало приводів поступитися їм.

Фобія втрати дитини (шкала ФУ)

Порушення виховання, що обумовлюється, - потураюча або домінуюча гіперпротекція. «Слабке місце» – підвищена невпевненість, страх помилитися, перебільшені уявлення про «крихкість» дитини, її болючість тощо.

Одне джерело таких переживань батьків корениться в історії появи дитини на світ - її довго чекали, звернення до лікарів-гінекологів нічого не давали, народився тендітним і болючим, важко вдалося його виходити і т.д.

Ще одне джерело – перенесені дитиною тяжкі захворювання, якщо вони тривалими. Ставлення батьків до дитини чи підлітку формувалося під впливом страху втрати його. Цей страх змушує батьків тривожно прислухатися до будь-яких побажань дитини та поспішати задовольнити їх (потураюча гіперпротекція), в інших випадках – дріб'язково опікати її (домінуюча гіперпротекція).

У типових висловлюваннях батьків відбито їх іпохондричний страх за дитину: вони знаходять у нього безліч хворобливих проявів, свіжі спогади про минулі, навіть віддалені в часі переживання з приводу здоров'я підлітка.

Нерозвиненість батьківських почуттів (шкала НРЧ)

Обумовлюванні порушення виховання – гіпопротекція, емоційне заперечення, жорстоке поводження.

Адекватне виховання дітей та підлітків можливе лише тоді, коли батьками рухають якісь досить сильні мотиви: почуття обов'язку, симпатія, любов до дитини, потреба «реалізувати себе» у дітях, «продовжити себе».

Слабкість, нерозвиненість батьківських почуттів нерідко трапляється у батьків підлітків з відхиленнями особистісного розвитку. Однак це явище дуже рідко ними усвідомлюється, а рідше визнається як таке. Зовні воно проявляється у небажанні мати справу з дитиною (підлітком), у поганій переносимості його суспільства, поверхневості інтересу до її справ. Причиною нерозвиненості батьківських почуттів може бути відкидання самого батька в дитинстві його батьками, те, що він сам свого часу не відчув батьківського тепла.

Іншою причиною НРЧ можуть бути особистісні особливості батька, наприклад, виражена шизоїдність.

Помічено, що батьківські почуття нерідко значно слабше розвинені у молодих батьків, маючи тенденцію посилюватися з віком (приклад люблячих бабусь і дідусів).

За відносно сприятливих умов життя сім'ї НРЧ обумовлює тип виховання «гіпопротекція» і особливо «емоційне заперечення». При важких, напружених, конфліктних відносинах у ній на дитину часто перекладається значна частка батьківських обов'язків – тип виховання «підвищена моральна відповідальність» – або щодо нього виникає дратівливо-вороже ставлення.

Типові висловлювання батьків містять скарги на те, наскільки стомлюються батьківські обов'язки, жаль, що ці обов'язки відривають їх від чогось важливішого та цікавішого. Для жінок з нерозвиненим батьківським почуттям досить характерні емансипаційні устремління та бажання будь-яким шляхом «влаштувати своє життя».

Проекція на дитину (підлітка) власних небажаних якостей (шкала ПНК)

Обумовлюванні порушення виховання – емоційне заперечення, жорстоке поводження. Причиною такого виховання нерідко буває те, що в дитині батько хіба що бачить риси характеру, які відчуває, але з визнає у собі. Це можуть бути: агресивність, схильність до лінощів, потяг до алкоголю, ті чи інші схильності, негативізм, протестні реакції, нестриманість і т.д. Ведучи боротьбу з такими ж, істинними чи уявними, якостями дитини, батько (найчастіше – батько) витягує з цього емоційну вигоду для себе. Боротьба з небажаною якістю в комусь іншому допомагає йому вірити, що в нього цієї якості немає.

Батьки багато і охоче говорять про свою непримиренну і постійну боротьбу з негативними рисами та слабкостями дитини, про заходи та покарання, які вони у зв'язку з цим застосовують. У висловлюваннях батька прозирає зневіра у дитину, нерідко інквізиторські інтонації; характерним прагненням є виявити у кожному вчинку «істинну», тобто. погану причину. Як таку найчастіше виступають якості, з якими батько несвідомо бореться.

Винесення конфлікту між подружжям у сферу виховання (шкала ВК)

Зумовлювані порушення виховання – суперечливий тип виховання – поєднання потураючої гіперпротекції одного з батьків з отверженцем чи домінуючою гіперпротекцією іншого.

Конфліктність у взаєминах між подружжям – часте явище навіть у відносно стабільних сім'ях. Нерідко виховання перетворюється на «поле битви» конфліктуючих батьків. Тут вони отримують можливість найбільш відкрито висловлювати невдоволення один одним, керуючись «турботою про благо дитини». При цьому різниця в думках батьків найчастіше буває діаметральною: один наполягає на дуже строгому вихованні з підвищеними вимогами, заборонами та санкціями, інший же батько схильний «шкодувати» дитину, йти у неї на повіді.

Характерне прояв ВК – вираз невдоволення виховними методами іншого чоловіка. При цьому легко виявляється, що кожного цікавить не стільки те, як виховувати дитину, скільки те, хто має рацію у виховних суперечках. Шкала ВК відображає типові висловлювання «суворої» сторони. Це з тим, що саме

«сувора» сторона, зазвичай, є ініціатором звернення до лікаря чи медичного психолога.

Зрушення в установках батька по відношенню до дитини залежно від її (дитини) статі.

Шкала переваги чоловічих якостей – ПМК та шкала переваги жіночих якостей – ПЖК. Обумовлюванні порушення виховання – потураюча гіперпротекція, емоційне заперечення.

Нерідко ставлення батька до дитини зумовлюється не дійсними особливостями дитини, а такими рисами, які батько приписує її статі, тобто. «взагалі чоловікам» або «взагалі жінкам». Так, за наявності переваги жіночих якостей спостерігається несвідоме неприйняття дитини чоловічої статі. У такому разі доводиться стикатися зі стереотипними судженнями про чоловіків взагалі: «Чоловіки переважно грубі, неохайні. Вони легко піддаються тваринам спонукань, агресивні та надміру сексуальні, схильні до алкоголізму. Будь-яка ж людина, чи то чоловік чи жінка, повинна прагнути до протилежних якостей – бути ніжною, делікатною, охайною, стриманою в почуттях». Саме такі якості батько з ПЖК бачить у жінок. Прикладом прояву установки ПЖК може бути батько, який бачить масу недоліків у сина і вважає, що так само і всі його однолітки. У той же час цей батько «без розуму» від молодшої сестри хлопчика, тому що знаходить у неї одні переваги. Під впливом ПЖК щодо дитини чоловічої статі у разі формується тип виховання «емоційне відкидання». Можливий протилежний перекид із вираженою антифеміністською установкою, зневагою до матері дитини, її сестер. У цих умовах стосовно хлопчика може сформуватися виховання на кшталт «потураюча гіперпротекція».

Поєднання різних відхилень у вихованні

Можливо досить багато поєднань перелічених рис сімейного виховання. Проте особливо важливе значення з погляду аналізу причин відхилень характеру, і навіть виникнення неспокійних психогенних порушень поведінки, неврозів і неврозоподібних станів мають такі стійкі поєднання.

Стійкі поєднання різних характеристик виховання є тип негармонічного виховання. Класифікація типів негармонічного виховання також дана в Таблиці «Діагностика типів негармонічного (патологізуючого) сімейного виховання»

Потураюча гіперпротекція (поєднання рис, відображених у шкалах Г+, У+, при Т-, З-, С-).

Дитина перебуває у центрі уваги сім'ї, яка прагне максимальному задоволенню її потреб. Цей тип виховання сприяє розвитку демонстративних (істероїдних) та гіпертимних рис особистості у підлітка.

Домінуюча гіперпротекція (Г+, ±, Т±, З+, ±).

Дитина також у центрі уваги батьків, які віддають їй багато сил та часу. Однак водночас позбавляють його самостійності, ставлячи численні обмеження та заборони. У гіпертимних підлітків такі заборони посилюють реакцію емансипації та зумовлюють гострі афективні реакції екстрапунітивного типу. При тривожно-недовірливому (психастеничному), сенситивному, астенічному типах акцентуації особистості домінуюча гіперпротекція посилює астенічні риси.

Емоційне заперечення (Г-, У-, Т±, З±, С±).

У крайньому варіанті це виховання на кшталт «Попелюшки». У основі емоційного відкидання лежить усвідомлюване чи, частіше, неусвідомлюване ототожнення батьками дитини з якимисьь негативними моментами у житті. Дитина в цій ситуації може відчувати себе на заваді в житті батьків, які встановлюють у відносинах з нею велику дистанцію. Емоційне відкидання формує та посилює риси інертно-імпульсивної (епілептоїдної) акцентуації особистості та епілептоїдної психопатії, веде до декомпенсації та формування невротичних розладів у підлітків з емоційно-лабільною та астеничною акцентуаціями.

При жорстокому поводженні батьків із дітьми (Г-, У-, Т±, З±, З+). На першому плані виходить емоційне заперечення, що виявляється покараннями у вигляді побиття і катування, позбавленням задоволень, незадоволенням їхніх потреб.

Гіпопротекція (гіпоопіка - Г-, У-, Т-, З-, С +).

Дитина надана сама собі, батьки не цікавляться нею і контролюють її. Таке виховання особливо несприятливе при акцентуаціях гіпертимного та нестійкого типів.

Психологічні причини відхилень у сімейному вихованні

Причини негармонічного виховання дуже різні. Іноді це певні обставини у житті сім'ї, які заважають налагодити адекватне виховання. У цьому випадку показано роз'яснювальну роботу та раціональну психотерапію. Проте нерідко основну роль порушення виховного процесу грають особистісні особливості самих батьків. Особливу роль практиці лікаря-психотерапевта грають дві групи причин.

Відхилення особистості самих батьків.

Акцентуації особистості та психопатії нерідко визначають певні порушення у вихованні. При нестійкій акцентуації батько частіше схильний проводити виховання, що характеризується гіпопротекцією, зниженим задоволенням потреб дитини, зниженим рівнем вимог щодо неї. Інертно-імпульсивна (епілептоїдна) акцентуація батьків найчастіше зумовлює домінування, жорстке поводження з дитиною. Стиль домінування може також обумовлюватися рисами тривожної недовірливості. Демонстративно-гіперкомпенсаторна акцентуація особистості і істероїдна психопатія в батьків нерідко привертають до суперечливого типу виховання: демонстрована турбота і до дитини при глядачах і емоційне відкидання відсутність таких. У всіх випадках необхідно виявити відхилення особистості батьків, переконатися в тому, що саме він відіграє вирішальну роль у виникненні порушень у вихованні. Тому увага лікаря-психотерапевта звертається на усвідомлення батьками взаємозв'язку між особливостями своїх особистісних характеристик, типом виховання та порушеннями поведінки у підлітка чи дитини.

Психологічні (особистісні) проблеми батьків, які вирішуються за рахунок дитини. У цьому випадку в основі негармонічного виховання лежить якась особистісна проблема, що найчастіше носить характер неусвідомлюваної проблеми, потреби. Батько намагається дозволити її (задовольнити потребу) з

допомогою виховання дитини. Спроби роз'яснювальної роботи, умовляння змінити стиль виховання виявляються неефективними. Перед психологом постає важке завдання виявити психологічну проблему батька, допомогти йому усвідомити її, подолати дію захисних механізмів, що перешкоджають такому усвідомленню.

Шкали, призначені для діагностики причин відхилень у сімейному вихованні: РРЧ, ГДК, ВН, ФУ, НРЧ, ПНК, ВК, ПМК та ПЖК.

Примітка:

РРЧ - розширення сфери батьківських почуттів;

ГДК - перевага у підлітка дитячих якостей;

ВН – виховна невпевненість батьків;

ФУ - фобія втрати дитини;

НРЧ – нерозвиненість батьківських почуттів;

ПНК - проекція на дитину власних небажаних якостей;

ВК - винесення конфлікту між подружжям у сферу виховання;

ПМК - шкала переваги чоловічих якостей; ПЖК – шкала переваги жіночих якостей – зрушення в установах батька щодо дитини залежно від статі дитини.

ДОДАТОК В

«ОПИТУВАЛЬНИК ЗАДОВОЛЕНOSTІ ШЛЮБОМ»

(В. В. Столін, Т. Л. Романова та Г.П. Бутенко)

Мета опитувальника - експрес-діагностика ступеня задоволеності-незадоволеності шлюбом у кожного з подружжя, а також збігу або неузгодженості отриманих оцінок.

Призначення методики: В основі опитувальника лежить уявлення про задоволеність шлюбом як про досить стійке емоційне явище, що містить у собі, перш за все, почуття, узагальнену емоцію, генералізоване переживання, ніж раціональну оцінку успішності шлюбу за тими чи іншими параметрами, що може виявлятися як безпосередньо в емоціях, що виникають у різних ситуаціях, і у різноманітних думках, оцінках, порівняннях.

Пропонований опитувальник може бути використаний скрізь, де необхідна експрес-діагностика задоволеності шлюбом: при проведенні наукового дослідження в галузі психології сім'ї, при психопрофілактичних обстеженнях, а також у сфері сімейного консультування та психотерапії. Опитувальник задоволеності шлюбом можна з успіхом застосовувати для діагностики кризового стану подружньої підсистеми будь-якому етапі життєвого циклу сім'ї.

Опис методики

Текст методики складається з 24 тверджень (початковий варіант містив 29 тверджень), які можуть бути зведені до шести наступних типів:

1. Порівняння свого шлюбу з іншими шлюбами.
2. Припущення щодо оцінки власного шлюбу зі сторони.
3. Констатація тих чи інших почуттів на адресу чоловіка (дружини) у теперішньому чи минулому.
4. Власна оцінка чоловіка (дружини) за низкою властивостей.
5. Установка на зміну характеру чоловіка (дружини).
6. Думка, позитивна чи негативна, щодо шлюбу взагалі.

Кожному твердженню відповідають три варіанти відповіді: «вірно», «важко сказати», «невірно» (або їх семантичні аналоги).

Твердження містять як позитивні, і негативні характеристики шлюбу і сформульовані як в позитивній, так й у негативній формі.

Необхідний час: трохи більше 10 хвилин.

Інструкція:

Уважно читайте кожне твердження і вибирайте один із трьох варіантів відповідей, що пропонуються. Намагайтеся уникати проміжних відповідей типу «важко сказати», «важко відповісти» тощо. Виконуйте роботу якомога швидше.

Текст опитувальника

1. Коли люди живуть так близько, як це відбувається в сімейному житті, вони неминуче втрачають взаєморозуміння та гостроту сприйняття іншої людини:

- а) правильно;
- б) не впевнений;
- в) неправильно.

2. Ваші подружні стосунки приносять Вам:

- а) швидше занепокоєння та страждання;
- б) важко відповісти;
- в) радість і задоволення.

3. Родичі та друзі оцінюють Ваш шлюб:

- а) як вдалий;
- б) щось середнє;
- в) як невдалий.

4. Якби Ви могли, то:

а) Ви би багато чого змінили в характері Вашого чоловіка (Вашої дружини);

- б) важко сказати;
- в) Ви не стали би нічого змінювати.

5. Одна з проблем сучасного шлюбу в тому, що все докучає, в тому числі і сексуальні відносини:

- а) правильно;
- б) важко сказати;
- в) неправильно.

6. Коли Ви порівнюєте Ваше сімейне життя з сімейним життям Ваших друзів та знайомих, то Вам здається:

- а) що Ви нещасливіші за інших;
- б) важко сказати;
- в) Ви щасливіші за інших.

7. Життя без сім'ї, без близької людини — дуже дорога ціна за повну самостійність:

- а) правильно;
- б) важко сказати;
- в) неправильно.

8. Ви вважаєте, що без Вас життя Вашого (ої) чоловіка (дружини) було б неповноцінним:

- а) так, вважаю;
- б) важко сказати;
- в) ні, не вважаю.

9. Більшість людей певною мірою обманюється у своїх очікуваннях щодо шлюбу:

- а) правильно;
- б) важко сказати;

в) неправильно.

10. Тільки безліч різних обставин заважає подумати про розлучення:

а) правильно;

б) важко сказати;

в) неправильно.

11. Якби повернувся час, коли Ви вкладали шлюб, то Вашим (ою) чоловіком (дружиною) міг би стати:

а) хто завгодно, але тільки не теперішній (я) чоловік (дружина);

б) важко сказати;

в) можливо, що саме теперішній (я) чоловік (дружина).

12. Ви пишаєтеся що така людина, як Ваш (а) чоловік (дружина), поряд з Вами:

а) правильно;

б) важко сказати;

в) неправильно.

13. На жаль, недоліки Вашого (ої) чоловіка (дружини) часто переважають його (її) переваги:

а) правильно;

б) важко сказати;

в) неправильно.

14. Основні перешкоди для щасливого подружнього життя криються:

а) скоріше у характері Вашого (ої) чоловіка (дружини);

б) важко сказати;

в) скоріше у Вас самих.

15. Почуття, з якими Ви вкладали шлюб:

а) посилились;

б) важко сказати;

в) ослабли.

16. Шлюб притуплює творчі здібності людини:

а) правильно;

б) важко сказати;

в) неправильно.

17. Можна сказати, що Ваш чоловік (дружина) володіє такими перевагами, які компенсують його (її) недоліки:

а) згоден (а);

б) щось середнє;

в) ні, не згоден (а).

18. На жаль, у Вашому шлюбі не все гаразд з емоційною підтримкою один одного:

а) правильно;

б) важко сказати;

в) неправильно.

19. Вам здається, що Ваш (а) чоловік (дружина) часто робить дурниці, каже невпопад, недоречно жартує:

- а) правильно;
- б) важко сказати;
- в) неправильно.

20. Життя в сім'ї, як вам здається, не залежить від вашої волі:

- а) вірно;
- б) важко сказати;
- в) неправильно.

21. Ваші сімейні стосунки не внесли в життя того порядку та організованості, на які Ви очікували:

- а) правильно;
- б) важко сказати;
- в) неправильно.

22. Неправі ті, хто вважає, що саме в сім'ї людина найменше може розраховувати на повагу:

- а) правильно;
- б) важко сказати;
- в) неправильно.

23. Як правило, товариство Вашого чоловіка (дружини) приносить Вам задоволення:

- а) правильно;
- б) важко сказати;
- в) неправильно.

24. Правду кажучи, у Вашому подружньому житті немає і не було жодного світлого моменту:

- а) правильно;
- б) важко сказати;
- в) неправильно.

Примітка. У варіанті опитувальника для подружжя, які подали заяву про розлучення, твердження № 3, 10, 12, 18, 23 формулюються у минулому часі.

Бланк для відповідей:

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24
а																								
б																								
в																								

Сума балів:

Обробка та інтерпретація результатів:

«Ключ»: 1в, 2в, 3а, 4в, 5в, 6в, 7а, 8а, 9в, 10в, 11в, 12а, 13в, 14в, 15а, 16в, 17а, 18в, 19в, 20в, 21в, 2в 24в.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24
а																								
б																								
в																								

Якщо вибраний випробуваним варіант відповіді (а чи в) збігається з наведеним у ключі, то нараховується 2 бали; якщо відповідь проміжна (б) - 1 бал; за відповідь, яка не збігається з «ключом», – 0 балів.

Далі підраховується сумарний бал за всіма відповідями. Можливий діапазон тестового балу – від 0 до 48 балів.

Високий бал говорить про задоволеність шлюбом.

Вся вісь сумарних балів тесту розбивається на 7 категорій, утворюючи таку шкалу оцінок взаємовідносин:

0-16 балів – абсолютно неблагополучні,

17-22 балів – неблагополучні,

23-26 балів – швидше неблагополучні,

27-28 балів – перехідні,

29-32 балів – скоріше благополучні,

33-38 балів – благополучні,

39-48 балів – абсолютно благополучні стосунки.

ДОДАТОК Г.

ОПИТУВАЛЬНИК ВИЗНАЧЕННЯ СТУПЕНЯ РИЗИКУ НАСИЛЬСТВА НАД ЖІНКОЮ

Запропонуйте потерпілій, відповідаючи на такі питання стосовно її чоловіка, обрати одну із відповідей: «Ніколи», «Іноді», «Часто».

	Ніколи	Іноді	Часто
1	2	3	4
I. Психологічне насильство			
<i>Застосування погроз</i>			
Погрожував знищити майно дружини			
Погрожував поширити інформацію, яку дружина соромиться			
Погрожував відібрати у неї дітей			
Погрожував фізичним / сексуальним насильством			
Погрожував вбити її			
Погрожував завдати шкоди близьким до дружини людям			
Погрожував вчинити насильство над дітьми			
Чоловік погрожував завдати шкоди собі (наприклад самогубство), якщо дружина не підкориться			
Загальний підсумок:			
<i>Залякування</i>			
Чоловік кричав на дружину			
Залякував її певними діями, жестами чи поглядами			
Розбивав, трошив цінні предмети, викидав особисті речі дружини			
Купував зброю чи показував зброю дружині, погрожуючи їй			
Змахувався на дружину, намагаючись вдарити її			
Навмисно вів небезпечно машину, коли в ній була дружина			
Розповідав дружині про те, як жорстоко він може поводитися (або як поведився) з іншими людьми			
Жорстоко поведився при дружині з іншими людьми, щоб це було для неї «прикладом»			
Розповідав дружині, як би він хотів її побити			
Стежив за дружиною вдома і на роботі			
Залякував дружину по телефону			
Зробив так, що друзі і родичі дружини бояться з нею контактувати			
Попереджав дружину, щоб вона нікому не розповідала про насильство			
Казав, що може побити дружину, якщо вона не слухатиметься його			

Загальний підсумок:			
Ізоляція			
Чоловік перешкоджав контактам дружини з її родиною чи друзями			
Чинив перепони тому, щоб дружина працювала			
Чоловік втручався у стосунки дружини з іншими людьми			
Настроював друзів проти дружини			
Ревнував та переслідував її			
Забирав у дружини гроші чи речі, щоб вона не могла піти з дому			
Контролював її час з метою визначити, скільки дружина не була вдома			
Загальний підсумок			
Емоційне насильство, приниження			
Чоловік казав дружині, що вона божевільна			
Чоловік давав дружині образливі прізвиська			
Чоловік позбавляв дружину впевненості у собі			
Його поведінка є непередбачливою, а настрої мінливі			
Казав, що певні реакції або почуття дружини ненормальні			
Ганьбив дружину за те, як вона виховує дітей та / або те, як вона веде домашнє господарство			
Чоловік перестав проявляти свою любов до дружини			
Казав, що поводить з нею жорстоко, тому що любить її			
Робив негативні зауваження щодо її зовнішності чи здібностей			
Звинувачував її в тому, що вона знехтувала честь родини			
Чоловік насміхається над дружиною та / або принижує її в присутності інших			
Чоловік не пускав дружину додому чи виганяв її			
Примушував її робити те, що вона соромиться			
Вияв чоловічої переваги			
Чоловік повадився з дружиною, як з людиною гіршою за себе або як із служницею			
Вимагав, щоб вона його слухалася			
Приймав рішення за дружину			
Відмовлявся виконувати будь-яку хатню роботу або доглядати дітей			
Чоловік давав зрозуміти дружині, що жінки не заслуговують такої ж поваги, як чоловіки			
Запроваджував суворі правила стосовно ролі чоловіка та дружини			
Наполягав на тому, що чоловік має право на сексуальний контакт з будь-ким			
Загальний підсумок			
Усього:			
II. Економічне насильство			
Економічне насильство/контроль над ресурсами			

Чинив перепони для здобуття освіти чи працевлаштування дружини			
Забирав у неї гроші або відмовлявся надавати їй інформацію про доходи сім'ї			
Вимагав звітності за куплені абсолютно усі товари			
Не підтримував її професійного зростання			
Використовував підкуп за її поступливість (винагорода за поступливість)			
Позбавляв їжі, одягу та іншого необхідного майна			
Загальний підсумок:			
III. Фізичне насильство			
Чоловік жбурляв на дружину якісь предмети			
Штовхав її до стіни			
Чоловік бив дружину			
Гасив об дружину цигарки			
Чинив напад на дружину зі зброєю			
Душив дружину			
Зв'язував її руки			
Тримав силоміць і не давав піти			
Занурював її голову під воду			
Струшував її, тримаючи за плечі			
Бив її головою об стіну			
Загальний підсумок:			
IV. Сексуальне насильство			
Чоловік примушував дружину до сексу			
Примушував дружину до таких різновидів сексу, яких вона не бажала			
Мав із дружиною секс, коли вона перебувала у стані алкогольного сп'яніння або під дією наркотиків, внаслідок чого була не в змозі відмовитися			
Примушував дружину завагітніти			
Примушував чи забороняв робити дружині аборт			
Негативно говорив про її тіло чи сексуальну поведінку			
Наполягав на тому, щоб дружина змінила своє тіло заради нього			
Вимагав носити специфічний одяг			
Ставився до дружини лише як до об'єкта сексуального задоволення			
Чоловік не приділяв увагу тому, щоб секс давав дружині задоволення			
Чоловік мав сексуальні контакти з іншими жінками для її приниження			
Бажав, щоб дружина мала з ним секс після фізичного насильства			
Загальний підсумок:			

Чи стали частішими та наполегливішими зазначені вище дії? Так / Ні
Якщо так, то що саме:

- 1.....
- 2.....

ДОДАТОК Д.

ОПИТУВАЛЬНИК ДЛЯ ВИЗНАЧЕННЯ СПІВУЗАЛЕЖНЕННЯ (КОАЛКОГОЛІЗМУ)⁷

№.	Питання	Відповідь (так, ні)
1	2	3
1	Чи ви непокоїлися з приводу кількості спиртного, випитого вашим чоловіком?	
2	Чи є у вашій сім'ї фінансові проблеми, пов'язані з пияцтвом чоловіка?	
3	Чи брехали ви колись для того, щоб приховати пияцтво чоловіка?	
4	Чи думаєте ви, що для вашого чоловіка пиятика більше значить, ніж ви?	
5	Чи вважаєте ви, що причиною пияцтва вашого чоловіка оточення (друзі, співробітники, родичі)?	
6	Чи запізнювався ваш чоловік додому через пиятику?	
7	Чи погрожували ви коли-небудь розлученням своєму чоловікові, якщо він не припинить зловживати спиртним?	
8	Чи намагаєтесь ви відчутти запах спиртного у разі пізнього повернення вашого чоловіка додому?	
9	Чи доводилося вам уникати суперечок з чоловіком через побоювання викликати у нього бажання випити – «розрядитися» після сварки?	
10	Чи бувало вам соромно через непомірне пияцтво вашого чоловіка?	
11	Чи не здається вам, що пиятика вашого чоловіка псує ваше сімейне життя?	
12	Чи бували випадки, коли ви хотіли викликати міліцію, щоб «привести до порядку» п'яного чоловіка?	
13	Чи доводилося вам шукати вдома захована спиртне?	
14	Чи думаєте ви, якщо чоловік має до вас почуття кохання, то він буде пити менше?	
15	Чи доводилось вам відмовлятися від запросин у гості через страх, що ваш чоловік нап'ється?	
16	Чи є у вас почуття провини через те, що ви не можете контролювати пияцтво вашого чоловіка?	
17	Чи вважаєте ви, що проблем у сім'ї не буде, якщо ваш чоловік припинить зловживати спиртним?	
18	Чи погрожували ви коли-небудь самогубством своєму чоловікові через його пияцтво?	
19	Чи траплялося, щоб ви зривали злість на комусь іншому, бо були засмучені пияцтвом чоловіка?	
20	Чи викликали у вас коли-небудь роздратування такі слова чоловіка, як «пробач мені, це останній раз» або «я кохаю тебе, не будемо сваритися»?	

⁷ Максимова Н.Ю. Безпека життєдіяльності: Соціально-психологічні аспекти алкоголізму та наркоманії: Навчальний посібник /Н.Ю.Максимова. К.: Либідь, 2006. С.326-327.

21	Чи було, що чоловік обіцяв не пити, але не пив лише кілька днів?	
22	Чи дратує вашого чоловіка, коли ви чи інші близькі люди (друзі, родичі) говорять, що йому треба пити менше?	
23	Чи було так, щоб почувати себе нормально вранці, вашому чоловіку було потрібно похмелитися?	
24	Чи були у вашого чоловіка неприємності через пияцтво?	
25	Чи намагається ваш чоловік мати зайву порцію спиртного на вечірках, пікніках тощо, бо йому здається, що він випив мало?	
26	Чи вважає ваш чоловік, що він може кинути пити, тільки-но він цього захоче?	
27	Чи траплялось вашому чоловікові прогулювати роботу, бо він був п'яний або не міг підвестися з похмілля?	
28	Чи був хоча б один випадок, коли ваш чоловік не міг згадати, що з ним було в стані сп'яніння?	
29	Чи є у вас таке відчуття, що ніхто на світі не розуміє ваших труднощів з чоловіком?	
30	Згадуючи своє дитинство, чи ви можете сказати, що принаймні один із ваших батьків зловживав алкоголем?	

Обробка

1. Якщо ви відповіли «так» хоча б на 5 питань, то вам треба серйозно замислитись над проблемою алкоголю у вашій сім'ї. Протягом місяця записуйте, скільки разів чоловік вживав спиртне і в якій кількості (хоча б приблизно, вважаючи на стан сп'яніння). Проаналізувавши ці записи, можна визначити рівень зловживання алкоголем вашого чоловіка.

2. Якщо ви відповіли «так» на 10–15 питань, то ви і ваша сім'я узалежнені від алкоголю.

3. Якщо ви відповіли «так» на 25 питань або більше, то без медичної і психологічної допомоги ваша сім'я навряд чи зможе позбутися узалежнення від алкоголю та коалкоголізму.

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Олена Миколаївна Цільмак

СІМЕЙНЕ ПСИХОЛОГІЧНЕ КОНСУЛЬТУВАННЯ

(методичні рекомендації з підготовки до практичних занять)

Електронне видання

В авторській редакції